

บทที่ 9

บทสรุป

9.1 สรุปประเภทของพระสถูป เจดีย์ประธาน ในสมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยให้ความสำคัญกับเจดีย์ที่เป็นเจดีย์ประธานเพียง 2 ประเภทเท่านั้นคือ **สถูปหรือเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง** และ **สถูปหรือเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม** หรือที่เรียกกันว่า **เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์** ส่วนเจดีย์ประธานประเภทอื่น ๆ ก็มีอยู่บ้าง แต่มีเป็นจำนวนน้อยมาก และมีปรากฏเฉพาะในวัดเล็ก ๆ ที่ไม่มีความสำคัญมากนัก ได้แก่ **เจดีย์ทรงจอมแห** ที่เป็นเจดีย์ประธานวัดเขาพระบาทน้อย **เจดีย์ทรงปราสาท** ที่เป็นเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เก้ายอด เป็นต้น

9.1.1 สถูปหรือเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แบ่งเป็น 2 ประเภทตามลักษณะทางกายภาพได้ดังนี้

9.1.1.1 **เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบมีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ** รูปแบบนี้คาดว่าเกิดก่อนในในสมัยสุโขทัยตอนต้น ได้แก่ **เจดีย์ประธานดกระพังเงิน** **เจดีย์ประธานวัดช่อนข้าว** **เจดีย์ประธานวัดอ้อมรอบ** **เจดีย์ประธานวัดน้อย**

9.1.1.2 **เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบไม่มีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ** รูปแบบนี้คาดว่าพัฒนาการจากมีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ ได้แก่ **เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ** **เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถว** **เจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานน้อย** **เจดีย์ประธานวัดราหู**

เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือทรงยอดดอกบัวตูมนี้มีอายุอยู่ไม่นาน เกิดในสมัยสุโขทัยแล้วก็หมดความนิยมในการก่อสร้างไป พร้อมกับความเสื่อมอำนาจของแคว้นสุโขทัย ไม่มีการสร้างเจดีย์

ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ขึ้นอีกในสมัยอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ แต่เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก็มีความสำคัญ คือ สามารถสร้างความชัดเจนของวิวัฒนาการเจดีย์ในสมัยสุโขทัย เพราะเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สะท้อนให้เราเห็นถึงจุดเปลี่ยนของวิวัฒนาการทางกายภาพของเจดีย์สมัยสุโขทัย ที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับจุดเปลี่ยนทางคติความเชื่อ และพฤติกรรมบุญของชาวสุโขทัย นอกจากนี้เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ยังแสดงถึงพลังทางการเมือง และความพยายามทางการเมืองของชนชั้นปกครองในแคว้นสุโขทัยที่ต้องการแสดงออกถึงเอกลักษณ์และเอกราชของแคว้นสุโขทัย ซึ่งบางส่วนของความพยายามนี้สะท้อนออกมาให้เราเห็นเป็นรูปแบบเฉพาะทางสถาปัตยกรรม ที่ปรากฏเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

องค์ประกอบของเจดีย์ประธานทรงยอดดอกบัวตูม หรือเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ทั้ง 2 แบบ

เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมนั้นอาจพิจารณาองค์ประกอบหลัก ๆ พื้นฐานได้ดังต่อไปนี้

1. **ชั้นฐานเชิง** เป็นชั้นฐานที่อยู่ล่างสุดก่อกำกับดินขึ้นมา เป็นฐานสี่เหลี่ยมเรียบ ๆ ไม่มีลวดลายใด ๆ นิยมก่อซ้อนกันประมาณ 3-4 ชั้น
2. **ฐานบัวลูกแก้วอกไก่** เป็นฐานที่อยู่บนฐานเชิง นิยมทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่ คือมีการปั้นปูนเป็นสันนูนขึ้นมา โดยรอบส่วนบนและส่วนล่างของท้องไม้ ซึ่งเป็นระนาบที่อยู่ลึกที่สุดของฐานบัวลูกแก้วอกไก่
3. **บันได** เป็นบันไดขนาดเล็ก ๆ ที่มีอยู่สองข้างติดอยู่กับฐานบัวหรือฐานปัทม์ จะอยู่ทางทิศตะวันออกของเจดีย์ และมักจะมีเฉพาะในเจดีย์ประธานเท่านั้น โดยบันไดนี้จะเริ่มตั้งแต่พื้นดินมีขนาดสูงเท่ากับฐานปัทม์ ไปสิ้นสุดที่เชิงฐานแฉ่นฟ้า
4. **ฐานแฉ่นฟ้า** ฐานนี้จะวางซ้อนอยู่บนฐานบัวหรือฐานปัทม์ อาจมีหลายชั้นและมีรูปแบบเป็นฐานบัวเช่นกัน แต่มักนิยมย่อมุม จะสังเกตเห็นว่าการย่อมุมจะเริ่มต้นที่ชั้นนี้ขึ้นไป และบันไดที่ต่อมาจาก

พื้นดินก็สิ้นสุดและไม่มีในชั้นนี้ โดยวิธีจัดวางองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจะเห็นว่าตั้งแต่ฐานแวนฟ้าขึ้นไป น่าจะมีความสำคัญ เป็นพิเศษกว่าส่วนล่าง ๆ ลงไป

5. เรือนธาตุ ส่วนเรือนธาตุมักจะทำเป็นย่อมุมไม้ 20 เมื่อดูในผังจึงมีลักษณะคล้ายแปดเหลี่ยม ส่วนเรือนธาตุที่มีลักษณะเป็นย่อมุมไม้ 20 นี้ นิยมทำเป็นทรงตันหรือมีซุ้มจรนำอยู่ทั้ง 4 ทิศ บนยอดของเรือนธาตุส่วนที่จะต่อกับฐานดอกบัวตูม มักจะทำเป็นกลีบขนุน หรือกาบขนุนขึ้นมารองรับ ซึ่งมีลักษณะคล้าย ๆ กลีบขนุนหรือนาคปากที่ใช้เป็นองค์ประกอบในปราสาทขอม

6. ยอดทรงดอกบัว เป็นส่วนยอดสุดของเจดีย์มีลักษณะคล้ายกับทรงดอกบัวตูม บนผิวดอกบัวตูมนี้อาจปั้นลวดลายเป็นกลีบบัว โดยมีปลายดอกบัวเป็นส่วนยอดธาตุ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับส่วนยอดของเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงลังกา คือ มีปล้องโหนด ปลียอด และเม็ดน้ำค้าง เป็นลำดับขึ้นไป

และหากจะพิจารณากันถึงการตีความหมายในแต่ละส่วนของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ อาจพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

ข้อสมมุติฐานเรื่องระบบสัญลักษณ์ และความหมาย

1. ฐานเขียง คือ ส่วนล่างสุดเป็นส่วนที่เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ทุกองค์มี บางแห่งมี 2, 3, 4 ชั้นบ้างแตกต่างกันไป หากเป็นเจดีย์ประธานมักจะทำชั้นฐานเขียงมากและสูงกว่าเจดีย์ราย ฐานเขียงนี้ ตามสมมุติฐานของ ADRIAN SNODGRASS ได้กล่าวถึงการใช้สัญลักษณ์ในโครงสร้างองค์ประกอบต่าง ๆ ของพระสถูป (ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการแปล, 2536: 213-240) โดยได้อธิบายถึงความหมายของโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ของพระสถูปในอินเดีย และเอเชีย หากนำระบบวิธีการใช้สัญลักษณ์แบบเดียวกันนี้มาเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แล้ว ส่วนชั้นฐานเขียงอาจหมายถึง ทิวเขาสัตตบริภัณฑ์และทะเลสี่สันดรทั้งเจ็ด ตามตำนานที่ปรากฏใน คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง ถึงแม้ฐานเขียงจะมีไม่ครบเจ็ดชั้นฐานตามจำนวนเขาสัตตบริภัณฑ์ แต่หากเรามองในเชิงสัญลักษณ์แล้ว ส่วนฐานเขียงนี้มีหน้าที่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า มีลักษณะเป็นชั้น ๆ เพียงเพื่อจะแสดงบรรยากาศของจักรวาลให้สื่อถึงทิวเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้งเจ็ดเท่านั้น (ดูเพิ่มเติมใน ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการแปล, 2536: 232-233)

2. **ฐานบัวลูกแก้วอกไก่** คือส่วนที่ซ่อนอยู่บนฐานเชิงคือ ซึ่งมีสัดส่วนสูงเด่นกว่าฐานเชิงอย่างชัดเจน และยังมีการประดับด้วยลวดบัวให้ดูพิเศษกว่าฐานเชิง ส่วนฐานบัวนี้น่าจะเป็นสัญลักษณ์ที่ต้องการสื่อถึง **แท่นเขาพระสุเมรุ** ที่สูงเกินกว่าเขาสดบวิภคทั้งเจ็ด (ดูเพิ่มเติมใน ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการแปล, 2536: 213-240)

หากเราพิจารณาดูในส่วน **ฐานเชิงและฐานบัวลูกแก้วอกไก่** แล้ว จะเห็นว่าทั้งสองส่วนนี้มีปรากฏพบเห็นในเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ทุกองค์ ไม่แตกต่างกันมากนัก โดยเฉพาะในเจดีย์ประธานที่เป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แทบทุกองค์จะมีส่วนฐานเชิงและฐานบัวที่คล้ายกันมาก ดังนั้นความหมายของฐานเชิงและฐานบัวดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็นเช่นเดียวกันทุกองค์

3. **บันได** ส่วนความหมายของส่วนที่เป็น จากพื้นดินติดกับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ อยู่ทางทิศตะวันออกก็มีความหมายตามตำนานในพุทธประวัติ และในคัมภีร์ ไตรภูมิพระร่วง เช่นเดียวกัน อันหมายถึง **บันไดที่พระพุทธเจ้าใช้เสด็จขึ้นลงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์** ซึ่งบันไดนี้จะขึ้นมาถึงเชิงฐานแว่นฟ้า หรือบนฐานบัวลูกแก้วอกไก่(มีความหมายเทียบขบยอดเขาพระสุเมรุ) โดยบันไดนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการบูชาเจดีย์จุฬามณีในสมัยสุโขทัย และสงวนไว้ใช้สำหรับผู้ทรงศีล หรือผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น (ชูศักดิ์ เสถียรพัฒน์, 2534: 149-154)

4. ส่วนฐานแว่นฟ้าขึ้นไปจนถึงยอดเจดีย์ประธาน

สมมุติฐานที่ 1 สมมุติฐานในแนวทางพุทธประวัติ

4.1 ส่วนฐานแว่นฟ้าขึ้นไปจนถึงยอดเจดีย์ประธาน หมายถึง **เจดีย์จุฬามณี** เป็นเจดีย์ที่บรรจุพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้า เจดีย์จุฬามณีนี้อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นสวรรค์ที่มีพระอินทร์เป็นใหญ่ เรื่องนี้มีกล่าวถึงใน คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง และคัมภีร์อรรถกถา เรื่องพระมาลัย ที่ใช้แต่งไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงพิธีกรรมการบูชาเจดีย์จุฬามณี โดยเทพยดาและนางฟ้าเป็นประจำทุกวัน (ชูศักดิ์ เสถียรพัฒน์, 2534: 149-154)

ชุตักดิ์ เสถียรพัฒน์โนดม ได้อ้างหลักฐานมาสนับสนุนว่าส่วนนี้คือเจดีย์จุฬามณีเพราะ พบว่าตั้งแต่ส่วนฐานบัวลูกฟักย่อมุมไม้ยี่สิบชั้นล่างขึ้นไปจนถึงยอดเจดีย์ มีการบุด้วยแผ่นสำริดโดยใช้ตะปุดอกฝังปรากฏพบร่องรอยที่ เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถว และเจดีย์ประธานวัดราหู เมืองศรีสะเกษนาลัย เป็นต้น เป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของตัวองค์เจดีย์ ที่หมายถึงเจดีย์จุฬามณีจึงใช้วัสดุที่พิเศษกว่าส่วนอื่น ๆ

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานแรกตามที่กล่าวมานี้ อาจเกิดคำถามขึ้นว่า แล้วเจดีย์ประจำมุมและเจดีย์ประจำด้านควรมีความหมายอย่างไร ผู้เขียนเห็นว่าเมื่อส่วนกลางที่เป็นเจดีย์ประธานเปรียบเป็นเจดีย์จุฬามณี หากพิจารณาในแนวตั้งแล้วเจดีย์จุฬามณีอยู่ ณ ศูนย์กลางจักรวาลบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามตำนานใน ไตรภูมิพระร่วง โดยเจดีย์จุฬามณีนี้มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ จากการพิสูจน์ของ ADRIAN SNODGRASS ในหนังสือ THE SYMBOLISM OF THE STUPA มีความหลายตอนที่พยายามพิสูจน์ให้เห็นว่า พฤติกรรมของพระพุทธเจ้า ในพุทธประวัติในตอนใด ๆ ก็ตาม อันเป็นสัญลักษณ์พฤติกรรมเพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมแล้ว ณ ที่ตำแหน่งนั้น ๆ ในพุทธประวัติล้วนอ้างอิงว่าเป็นตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาลได้ (ทั้งนี้จึงมีการสร้างบริโศกเจดีย์ไว้บนสถานที่สำคัญ 8 แห่งในพุทธประวัติ)

และADRIAN SNODGRASS ยังกล่าวถึง ดันโพธิ์มีความหมายเปรียบเป็นศูนย์กลางจักรวาลที่เชื่อมต่อกับโลกกับสวรรค์ ทั้งสองเรื่องนี้ (คือ เรื่องพฤติกรรมของพระพุทธเจ้า และเรื่องดันโพธิ์) หากโยงไปถึงเหตุการณ์ใน พุทธประวัติตอนหนึ่งคือ เรื่อง "สัตตมหาสถาน" เป็นเรื่องราวหลังพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์เสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ โดยจาริกไปยังทิศทางต่าง ๆ รอบพระศรีมหาโพธิ์ที่พระองค์ทรงตรัสรู้อันเปรียบเป็นศูนย์กลางจักรวาล พระศรีมหาโพธิ์ที่ตำแหน่งบนพื้นโลกนั้น อยู่ในแนวแกนกลางจักรวาลในแนวตั้งตรงกับตำแหน่งของเจดีย์จุฬามณีที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พอดี ซึ่ง ADRIAN SNODGRASS ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของเรื่องราวของการเสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์และทิศทั้ง 6 ในจักรวาลไว้ว่า (ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการแปล, 2536: 38)

"เรื่องราว 49 วัน หลังการตรัสรู้เป็นข้อมูลว่าด้วยการจาริกรอบจักรวาลของพระพุทธเจ้า เริ่มต้นจากศูนย์กลางจักรวาลหรือต้นไม้จักรวาล พระพุทธเจ้าทรงเสด็จขึ้นไปสู่ยอดโลก จากนั้นก็ทรงดำเนินไปทั่วทิศทั้งสี่ของอวกาศ และในที่สุด พระองค์ก็เสด็จลงไปยังเมืองบาดาล โดยทรงห่อหุ้มพระองค์ด้วยขนคาง

พญานาค พระองค์ทรงจาริกผ่านทิศทั้งหกของจักรวาล คือ ทิศสูงสุด ทิศทั้งสี่ตามพื้นราบและทิศต่ำสุด และ โยงทิศทั้งหกเข้าสู่ศูนย์กลาง คือ ตัวของพระองค์เอง”

เรื่องนี้นอกจากจะมีนัยแสดงถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ยังสะท้อนให้เราเห็นทิศทางแบบ พุทธและการให้ความสำคัญกับทิศทั้งหก อย่างไรก็ตามก็ตีเรื่องราวของ ADRIAN SNODGRASS ที่กล่าวมานั้น อ้างอิงจากคัมภีร์ ลลิตะวิสตระ ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนamahayan จึงมีบางส่วนคล้ายคลึงกับเรื่อง สัตตมหาสถานในประเทศไทย แต่ก็มีหลายส่วนที่แตกต่างกันออกไป ผู้เขียนมีความเห็นว่าเรื่องราวพุทธประวัติในตอนนี้จะทำให้เราเข้าใจการจัดผังและการวางมณฑลที่ใช้กับผังแบบสมบูรณ ซึ่งมีเจดีย์ประธาน พุ่มข้าวบิณฑ์เปรียบเป็นตำแหน่งพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนเจดีย์ประจำมุมและเจดีย์ประจำด้านเปรียบเป็น ตำแหน่งสัตตมหาสถานทั้งหกโดยรอบ (ดูเพิ่มเติมในเรื่อง การจัดวางมณฑลแบบพุทธประวัติ ตอนสัตตมหาสถาน)

สมมุติฐานที่ 2 สมมุติฐานตามความเชื่อเรื่องพระอินทร์ ในคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง

4.2 ส่วนฐานแว่นฟ้าขึ้นไปจนถึงยอดเจดีย์ประธาน หมายถึง ปราสาทพระอินทร์ มี ดอกบัวแห่งพุทธะอยู่บนยอดปราสาท

4.2.1 ส่วนฐานแว่นฟ้าขึ้นไปจนถึงองค์เจดีย์ หรือเรือนธาตุ หมายถึง ปราสาทพระอินทร์ หากดูในด้านานไตรภูมิพระร่วง จะพบว่าพระอินทร์เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สวรรค์แห่งนี้อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ พระอินทร์ประทับอยู่ที่ปราสาทไพชยนต์ซึ่งอยู่กลางนครไตรตรึงส์ ตามตำนานเล่าต่อกันมาว่าพระอินทร์มีบริวารอยู่ 32 องค์ ล้วนแต่เกี่ยวโยงเป็นพี่น้องกัน (ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มากกว่าสวรรค์ชั้นอื่น ๆ หลายหน้ากระดาษ และบรรยายถึงพระอินทร์ไว้โดยละเอียด แสดงให้เห็นว่าพระอินทร์และสวรรค์ชั้นนี้มีความสำคัญเป็นพิเศษ ถึงแม้จะอยู่ต่ำกว่าสวรรค์ชั้นอื่น ๆ อีกหลาย ๆ ชั้นก็ตาม) มีเหตุผลหลายประการสนับสนุนว่า ตั้งแต่ส่วนฐานแว่นฟ้าขึ้นไปเป็นปราสาทของพระอินทร์มีดังต่อไปนี้

ก. ส่วนเรือนธาตุเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มีรูปทรงคล้ายปราสาทขอม และส่วนนี้จะได้รับอิทธิพลปราสาทจากขอม ซึ่งปราสาทขอมนี้ สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่สถิตย์ของพระอิศวรอันเป็นเทพเจ้าในพุทธศาสนamahayanและเถรวาทด้วยเช่นกัน และปราสาทขอมยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ เพื่อแสดงถึงนิพพานธรรม และอริยสัจสี่ ซึ่งเป็นหลักคำสอนสำคัญของทั้งพุทธศาสนamahayanและเถรวาท (ธรรมทาส พานิช, 2522: 8) ดังนั้นปราสาทขอมจึงมีความหมายไปในแนวทางเพื่อการบรรลุนิพพานเช่นเดียวกับความหมายของพระสถูปเจดีย์

ทั้งนี้ในคัมภีร์ ไตรภูมิพระร่วงยังได้กล่าวถึงเรื่องราวของพระอินทร์ผู้สถิตย์อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไว้มากมาย อาจเป็นเพราะเนื่องจากพระอินทร์เป็นบุคลลาธิษฐานของความเป็นกษัตริย์ผู้ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรมและผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เพราะตามความเชื่อโบราณแล้วพุทธบริษัท ยกย่องพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมเปรียบเป็นพระอรหันต์ ทั้งยังเป็นพระราชรองบ้านเมืองไปด้วย การยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นพระอินทร์ หรือพระอิศวรหมายความว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากความชั่ว และเต็มเปี่ยมไปด้วยทศธรรม และสามารถทำบ้านเมืองให้กลายเป็นสวรรค์ได้ด้วย (ธรรมทาส พานิช, 2522: 47) ธรรมทาส พานิช ยังได้กล่าวถึงจารึกที่เขาพระวิหารว่า(ธรรมทาส พานิช, 2522: 48) “ในจารึกที่เขาพระวิหาร คำว่า *กรมแดง ชคต ศรี-สิขเรศวร* แปลว่า *พระอินทร์ที่ไปสู่อิศวรโลกแล้ว หมายถึง พระอินทรบรมเทพ องค์ปฐมบรมวงศ์ ที่เสวยราชในระยะ พ.ศ. 969-1000 เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ได้กลายเป็นพระอิศวรประจำเขาพระวิหาร ใคร ๆ เรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า *ศรี-สิขเรศวร*”*

ข. อีกอย่างคือ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี สุโขทัยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับขอมและเป็นเครือญาติกัน พ่อขุนผาเมืองมีตำแหน่งเป็นถึง *กมรเตงอัญญ* ได้รับพระขรรค์ชัยศรีจากกษัตริย์ขอม และได้นางสุขรมาเทวีธิดากษัตริย์ขอมเป็นชายาด้วย ดังนั้นการหยิบยืมสถาปัตยกรรมขอมมาสร้างเป็นส่วนหนึ่งของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์จึงเป็นเรื่องที่มีเหตุผล หากกล่าวไปแล้วพระอินทร์น่าจะมีความเชื่อของคนในดินแดนแถบนี้มาช้านาน เพราะมีเรื่องราวของพระอินทร์ปรากฏอยู่ในตำนานต่าง ๆ ทางภาคเหนือ และภาคกลาง ในคัมภีร์ศาสนาฮินดู และในคัมภีร์พุทธศาสนา ที่มีมาก่อนไตรภูมิพระร่วง ซึ่งในแต่ละตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์ ล้วนมีความหมายเกี่ยวโยงไปถึงความเป็นศูนย์กลางเมืองความเป็นศูนย์กลางจักรวาล รวมไปถึงความเป็นใหญ่ในแผ่นดินทั้งทางโลก

และทางธรรม (ดู ไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงพระอินทร์ในฐานะกษัตริย์ผู้ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีบริวารมากมาย ส่วนในด้านอื่น ๆ ก็กล่าวถึงพระอินทร์ในทำนองคล้าย ๆ กัน) หากเป็นไปตามสมมุติฐานนี้ ส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เปรียบได้กับปราสาทพระอินทร์

4.2.2 ส่วนยอดดอกบัวตูมที่ต่อบนเรือนธาตุ หมายถึง การเชิดชูพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งอันเป็นแนวทางทางศาสนาที่พ่อขุนรามคำแหงนำมาเผยแพร่ก่อนหน้าจะมีการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ โดยมีเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงลังกาเป็นสัญลักษณ์ และรูปทรงดอกบัวตูมบนปราสาทพระอินทร์ ยังอาจหมายถึง ความเป็นพุทธะ ที่อยู่เหนือสรรพสิ่งและกาลเวลา อันเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตั้งอยู่ตลอดไปและอยู่เหนือปราสาทพระอินทร์ ในไตรภูมิพระร่วงตอนกำเนิดจักรวาลยังกล่าวถึง การเปรียบเทียบจำนวนดอกบัวที่ปรากฏหลังน้ำท่วมโลกและสวรรค์จะมีจำนวนเท่ากับจำนวนพระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัป ดอกบัวจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งนิพพานธรรม ที่อยู่เหนือปราสาทพระอินทร์ผู้ยังต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ

หากเราพิจารณาผังเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสมบูรณที่วัดมหาธาตุสุโขทัย และวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชชนาลัย ผังของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสมบูรณจะมีเจดีย์ประจำมุมและเจดีย์ประจำด้านนับรวมกันทั้งหมด 8 องค์ วางอยู่ในผังใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวยังสร้างเจดีย์องค์เล็กแทรกกระหว่างเจดีย์ประจำมุมและเจดีย์ประจำด้าน และระหว่างเจดีย์ขนาดเล็กนั้นยังสร้างเจดีย์ขนาดเล็กกว่าแทรกกระหว่างกลางได้อีก หากสร้างรวมกันโดยรอบอย่างสมบูรณจะได้เจดีย์จำนวน 32 องค์ รอบเจดีย์ประธาน ซึ่งจำนวน 32 องค์นี้ตรงกับจำนวนของเทวดาผู้เป็นบริวารของพระอินทร์มีจำนวน 32 องค์พอติกระจ่ายกันอยู่โดยรอบเมืองไตรตรึงส์ อาจเป็นไปได้ว่าตำแหน่งของเจดีย์แต่ละองค์แทนตำแหน่งเทวดาบริวารแต่ละองค์ แต่ที่ปรากฏในผังชัดเจนเพียงแค่ 8 ตำแหน่ง เป็นการแสดงมณฑลโดยย่อ ส่วนที่ว่างที่เหลือไว้ สามารถมาสร้างเพิ่มเติมได้เรื่อย ๆ จนครบจำนวน 32 องค์ หรือมากกว่าก็ได้ มณฑลรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีบริวาร 8 ตำแหน่งนี้อาจต้องการแสดงถึง การจัดมณฑลที่แสดงอาณาเขตของพระอินทร์และบริวารทั้ง 32 องค์ ซึ่งหากเป็นไปตามแนวคิดนี้จะสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระยาตำราภานุภาพกล่าวว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระราชวงศ์สุโขทัย (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2498: 257) กล่าวคือ ณ ตำแหน่งเจดีย์ประธานเป็นที่บรรจุอัฐิของกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ดังเช่นพระอินทร์ ส่วนเจดีย์รายโดยรอบเป็นที่บรรจุอัฐิของพระราชวงศ์องค์อื่น ๆ เปรียบเป็นบริวาร

ของพระอินทร์ทั้ง 32 องค์ ในตำนาน (ดูเพิ่มเติมใน ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการแปล, 2536: 100-146)

อย่างไรก็ดีการจัดผังแบบจัตุรัสแล้วแบ่งตำแหน่งในผังโดยรอบจากจำนวน 8 เป็นจำนวน 16 จากจำนวน 16 เป็น 32 นี้ นอกจากจะมีปรากฏใช้ในสถาปัตยกรรมเจดีย์แล้ว ยังอาจพบเห็นการแบ่งมณฑลแบบนี้ในการสร้างปราสาทพระราชวังโบราณต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ปราสาทในเขมร อินโดนีเซีย พม่า เป็นต้น ล้วนต้องการวางผังเพื่อสื่อความหมายไปถึงปราสาทพระอินทร์ กษัตริย์ผู้ทรงธรรม ซึ่งเป็นใหญ่ครอบครองดินแดนในจักรวาลแห่งนี้

ดังนั้นเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสอาจมีความหมายสืบสาวไปถึงรูปทรงเพื่ออ้างอิงความเป็นศูนย์กลางจักรวาลได้ ทั้งนี้จะมีความหมายไปในแนวทางเช่นไร ขึ้นอยู่กับการประกอบพิธีกรรมในการก่อสร้างเพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์ รวมไปถึงรูปแบบและประเภทของงานที่นำรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสไปใช้

หากเป็นไปได้ตามสมมุติฐานที่กล่าวมา เราจะเห็นว่าเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มีความชัดเจนมากในการสื่อสัญลักษณ์สะท้อนเรื่องราวในไตรภูมิพระร่วง (ซึ่งเรื่องราวในไตรภูมิพระร่วงก็เป็นสัญลักษณ์ธรรมที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพานอีกต่อหนึ่ง) โดยส่วนต่าง ๆ ของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มีความหมายในตัวเองอย่างชัดเจนคือ

1. ชั้นฐานเขียง มีความหมายเปรียบเทียบเป็น เขาตัดคบริภัณฑ์ทั้ง 7

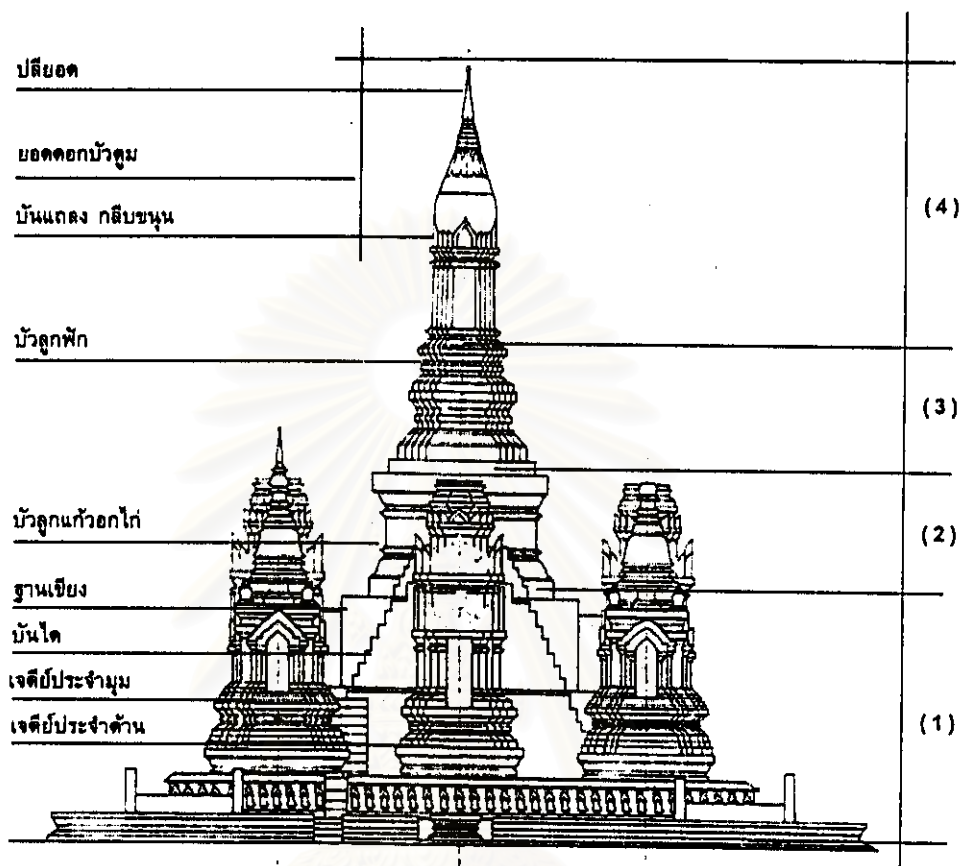
2. ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีความหมายเปรียบกับ เขาพระสุเมรุ

3. บันได มีความหมายเปรียบกับ บันไดขึ้นสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

4. ฐานแว่นฟ้า, เรือนธาตุ และยอดทรงดอกบัวตูม มีความหมายเปรียบกับ

4.1 ฐานแว่นฟ้า, เรือนธาตุ และยอดทรงดอกบัวตูม มีความหมายเปรียบกับ เจดีย์จุฬามณี

4.2 ฐานแว่นฟ้า, เรือนธาตุ และยอดทรงดอกบัวตูม มีความหมายเปรียบกับ ปราสาทพระอินทร์ มีดอกบัวแห่งพุทธะอยู่บนยอดปราสาท ดังนี้

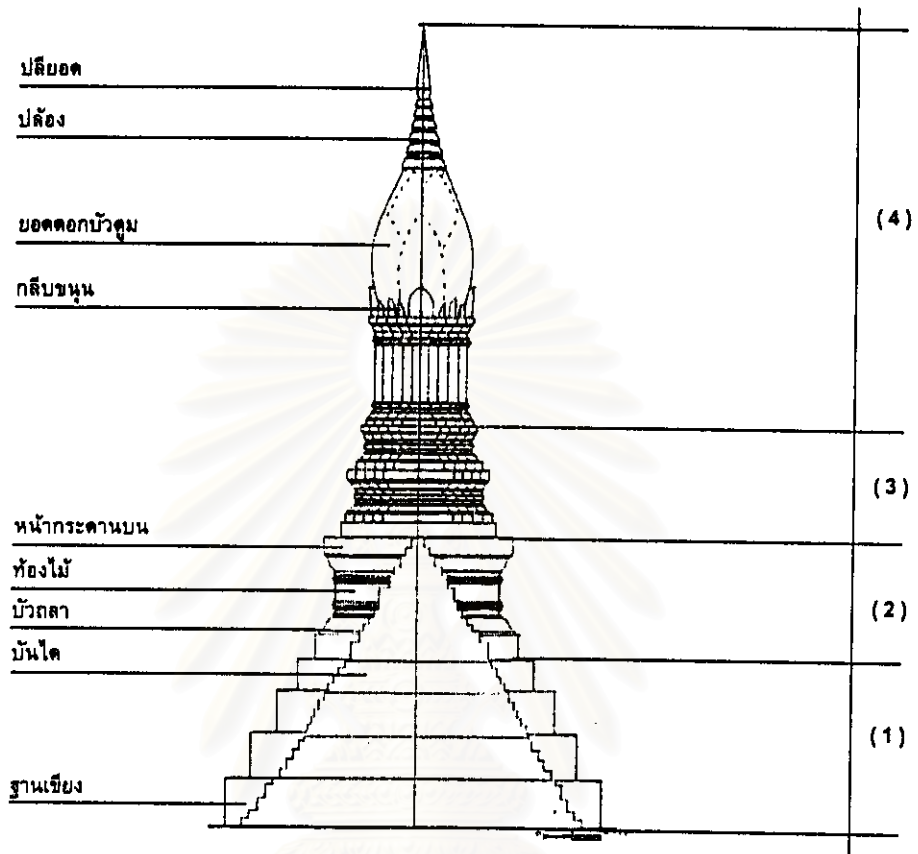

- (1) ชั้นฐานเขียง
- (2) ฐานบัวลูกแก้วอกไก่
- (3) ฐานแว่นฟ้า
- (4) เรือนธาตุ

ภาพที่ 9.1

แสดงองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของ เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบไม่มีช่องซุ้ม ที่วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- (1) ชั้นฐานเชิง
- (2) ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่
- (3) ฐานแว่นฟ้า
- (4) เรือนธาตุ

ภาพที่ 9.2

แสดงองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของ เจดีย์ประธานทรงท่มข้าวบิณฑ์แบบไม่มีช่องซุ้ม ที่วัดเจติยเจ็ดแถว เมืองศรีสะเกษ

ก. ส่วนฐานแว่นฟ้าขึ้นไปจนถึงองค์เจดีย์ หรือเรือนธาตุ มีความหมายเปรียบกับ
ปราสาทพระอินทร์

ข. ส่วนยอดดอกบัวตูมที่ต่อบนเรือนธาตุ มีความหมายเปรียบกับ
ดอกบัวแห่งพุทธะอยู่บนยอดปราสาทพระอินทร์

9.1.2 สถูปหรือเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง

สถูปหรือเจดีย์ ทรงกลม มีลักษณะแผนผังของเรือนธาตุเป็นวงกลม และในประเทศไทยนิยมก่อสร้างให้มีรูปทรงเหมือนระฆังที่คว่ำอยู่ บางครั้งเรียกว่า ทรงระฆังหรือ ทรงระฆังคว่ำ

รูปแบบของสถูปทรงกลมนี้เป็นรูปทรงสัญลักษณ์ของพุทธเจดีย์ นับตั้งแต่ปรากฏสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยต้นพุทธศตวรรษที่ประเทศอินเดีย และที่สร้างขึ้นโดยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 หรือที่รู้จักในนามว่าสถูปแห่งเมืองสาญจี ซึ่งมีรูปทรงเหมือนขันน้ำหรือเรียกว่า ทรงโอคว่ำ มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมอยู่ข้างบนและมีฉัตรปักไว้บนส่วนยอด เชื่อกันว่าเป็นต้นแบบของสถูปทรงกลมในดินแดนต่าง ๆ ที่สมณฑลต่อไปเผยแพร่พุทธศาสนานับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้นมา รูปแบบสถูปทรงกลมนี้ได้มีการก่อสร้างและพัฒนาารูปแบบสืบต่อกันมาในแต่ละประเทศที่รับพุทธศาสนาเป็นที่เคารพสักการะ

รูปทรงของเจดีย์ประเภทนี้พัฒนามาจากมูลดินที่ถมทับกันจากการฉาปนกิจ การก่อสร้างสถูปเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของศาสตราจารย์และกษัตริย์ต่าง ๆ มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล มูลดินจากการฉาปนกิจมีการปักร่มหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศแก่ศาสตราจารย์ต่าง ๆ เมื่อมีการสร้างสถูปในพุทธศาสนา รูปทรงจึงค่อย ๆ พัฒนาให้มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

อาจารย์ประเวศ ลิมปประณี ได้อธิบายความเกี่ยวข้องกับรูปทรงเจดีย์กับอัฐบริวารไว้ว่า “...เครื่องอัฐบริวารอันได้แก่บาตรทรงกลม พับผ้าจีวรและกลด ได้นำมาประกอบเป็นรูปทรงสถูปทรงกลมมีบัลลังก์และฉัตร ซึ่งก็คือรูปพับผ้าจีวรและกลดอยู่เหนือบาตรทรงกลมที่คว่ำอยู่นั้น ต่อมารูปทรงสถูปทรงกลมได้มีการพัฒนา กลดซึ่งปักบนสถูปแต่เดิมคงเป็นร่มธรรมดาชั้นเดียวและทำด้วยผ้าซึ่งไม่ถาวร ก็ได้มีการก่อสร้างให้ถาวรและมีหลายชั้นขึ้น จนกลายเป็นส่วนปล้องโฉนและปลียอดอย่างที่เราเห็น ในประเทศพม่าส่วน

ยอดนี้จะอ้วนและเตี้ยกว่าของไทยเรา เรื่องนี้ก็แล้วแต่ธรรมเนียมและความสวยงามที่แต่ละเชื้อชาติและแต่ละสมัยนิยม จะเห็นว่าส่วนยอดเจดีย์แม้แต่ในประเทศไทยด้วยกันเอง ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังมีรูปทรงที่สูงแหลมกว่าเพื่อน จำนวนปล้องไฉนบนยอดเจดีย์ เมื่อเราออกแบบแล้วเห็นว่าสวย เห็นว่างาม เห็นว่าเหมาะสมหยุดเพียงนั้น” (ชาติ ศุภธรรม, 2536: 54)

เรื่องรูปทรงของพระสถูปในแนวทางนี้ ยังสอดคล้องกับรูปทรงของพระสถูปที่มีบันทึกไว้ในตำนานโดยพระภิกษุผู้จาริกชาวจีนนามเหียนจิ่งได้บันทึกไว้เกี่ยวกับพฤติกรรมของพระพุทธรูปเจ้าหลังจากทรงตรัสรู้แล้ว ในสัปดาห์ที่ 7 ได้ทรงรวมบาตรที่ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ถวายให้เป็นบาตรใบเดียวแล้วพระภิกษุเหียนจิ่งบันทึกเอาไว้ว่า “พระพุทธรูปองค์ทรงนำไตรจีวรของพระองค์มาพับเป็นรูปจตุรัสที่ละผืนและทรงวางซ้อนกันบนพื้น โดยวางผืนใหญ่สุดไว้ก่อนแล้ววางผืนเล็กที่สุดอยู่ข้างบนสุด พร้อมทั้งวางเครื่องใช้ในการบิณฑบาตรไว้บนยอดสุด พระองค์ตรัสว่า “พระสถูปสร้างขึ้นมาดังนี้” และนี่เป็นแบบจำลองแบบแรกของพระสถูป” จนกระทั่งปัจจุบันนี้คำว่า “บาตรคว่ำ” ในภาษาญี่ปุ่นหมายถึงพระสถูปรูปโดมในประเทศญี่ปุ่น (ภัทรพร ศิริกาญจน, บรรณาธิการแปล, 2536: 38-39) ต่อมาทรงของพระสถูปเจดีย์เปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ มาจนถึงสมัยสุโขทัย กลับนิยมสร้างพระสถูปเป็นรูปทรงระฆังคว่ำแทนรูปทรงบาตรคว่ำแบบเดิม

ชาติ ศุภธรรมได้ศึกษาพัฒนาการรูปแบบของเจดีย์ทรงกลม ในสมัยสุโขทัยโดยพิจารณาจากทรวดทรง และลักษณะองค์ระฆัง พยายามชี้ให้เห็นพัฒนาการว่า ในช่วงแรกเจดีย์ทรงระฆังในสมัยสุโขทัย น่าจะเป็นทรงระฆังคอด คือตัวองค์ระฆังมีลักษณะป่องส่วนบนและคอดเข้าไปเหมือนแอมในส่วนกลาง รูปทรงแบบนี้ ได้แก่ เจดีย์รายที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช และเจดีย์ประดับบนพระบรมธาตุไชยา ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ในเมืองสุโขทัย ปรากฏพบเป็นเจดีย์รายที่วัดพระพายหลวง สันนิษฐานว่าสุโขทัยได้รูปแบบมาจากเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อคราวพ่อขุนรามคำแหงนินดีพระเถระขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช (ชาติ ศุภธรรม, 2536: 64-65)

ในช่วงระยะเวลาต่อมา เจดีย์ทรงระฆังปากผายได้รับความนิยมกันอย่างกว้างขวางทั้งในเมืองสุโขทัยและเมืองบริวาร พร้อมกับการเข้ามาของพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ บางครั้งมีการเรียกเจดีย์รูปทรง

แบบนี้ว่า "ทรงลังกา" แต่จะเห็นว่าเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัยจะสูงขลุ่ยมากกว่าเจดีย์ทรงระฆังที่พบในประเทศศรีลังกา และยังมีเอกลักษณ์ที่เป็นสุโขทัยเองด้วย ถึงแม้จะรับคติความเชื่อหลายประการจากลังกามาใช้ก็ตาม (ชาติฯ สุทธิธรรม, 2536: 65)

เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือเจดีย์ประธานทรงลังกา ในสมัยสุโขทัยอาจแบ่งเป็น 3 ประเภทดังนี้

9.1.2.1 เจดีย์ประธานทรงระฆังหรือเจดีย์ประธานทรงลังกา

เป็นรูปแบบเจดีย์ประธานที่พบเห็นมากที่สุดทั้งในเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย เจดีย์ประธานแบบนี้ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดสระศรี เจดีย์ประธานวัดตระพังทอง เจดีย์ประธานวัดชนะสงคราม เจดีย์ประธานวัดมังกร เจดีย์ประธานวัดเจดีย์งาม ส่วนที่พบในเมืองศรีสัชนาลัยได้แก่ เจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ เจดีย์ประธานวัดเขาพนมเพลิง เจดีย์ประธานวัดเขาสวรรณคีรี เจดีย์ประธานวัดชมชื่น เจดีย์ประธานวัดโคกสิงคาราม เจดีย์ประธานวัดสระไช้หน้า เจดีย์ประธานวัดเขาใหญ่ล่าง เจดีย์ประธานวัดเขาใหญ่บน

องค์ประกอบของเจดีย์ประธานทรงระฆัง

1. ฐาน อยู่ชั้นล่างสุดทำหน้าที่รองรับองค์ประกอบอื่น ๆ ในเจดีย์ประธานทรงระฆังสมัยสุโขทัย อาจทำเป็นฐานเขียง ฐานบัวลูกฟัก หรือฐานปัทม์

1.1 ฐานเขียง เป็นฐานสี่เหลี่ยมเรียบ ๆ ไม่มีลวดลาย นิยมทำเป็นฐานเขียงบาง ๆ 2-3 ชั้น ก่ออยู่บนพื้นดินรองรับฐานประเภทอื่น ๆ เช่น ฐานบัวลูกฟัก หรือ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่ วัดที่ทำเป็นฐานเขียงรองรับฐานบัวลูกฟัก ได้แก่ วัดสระศรี วัดตระพังทอง ส่วนฐานเขียงรองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ วัดชนะสงคราม บางวัดทำเป็นฐานเขียงขนาดใหญ่ซ้อน ๆ กันขึ้นไปหลายชั้น เช่น เจดีย์ประธานวัดเขาสวรรณคีรี เป็นต้น

1.2 **ฐานบัวลูกฟัก** ประกอบด้วยหน้ากระดานบน, หน้ากระดานล่าง ถัดเข้ามาเป็นบัวหงายและบัวคว่ำพร้อมกับลวดบัว ส่วนกลางห้องไม่มีแถบปูนค้ำครอบพร้อมลวดบัว เรียกว่า บัวลูกฟัก เจดีย์ประธานทรงระฆังที่ใช้ฐานบัวลูกฟัก ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดสระศรี และเจดีย์ประธานวัดตระพังทอง

1.3 **ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่** ที่ใช้กับเจดีย์ประธานทรงระฆังมักตั้งอยู่บนฐานเขียง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่จะมีแถบปูนเป็นสันบัวลูกแก้วอกไก่สองเส้นคู่กันค้ำครอบห้องไม้ ซึ่งเป็นฐานที่ได้รับความนิยมมากในสมัยสุโขทัย เจดีย์ประธานทรงระฆังที่ใช้ฐานแบบนี้ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดชนะสงคราม

2. **องค์ระฆัง** ส่วนองค์ระฆังของเจดีย์ประธานทรงระฆังสมัยสุโขทัยมีระเบียบที่ชัดเจนมาก เจดีย์ประธานทรงระฆังแทบทุกองค์มีระเบียบเช่นนี้ เว้นแต่เจดีย์ประธานที่สร้างในยุคหลัง ๆ เช่น เจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ และเจดีย์ประธานวัดโลกสิงคาราม เป็นต้น

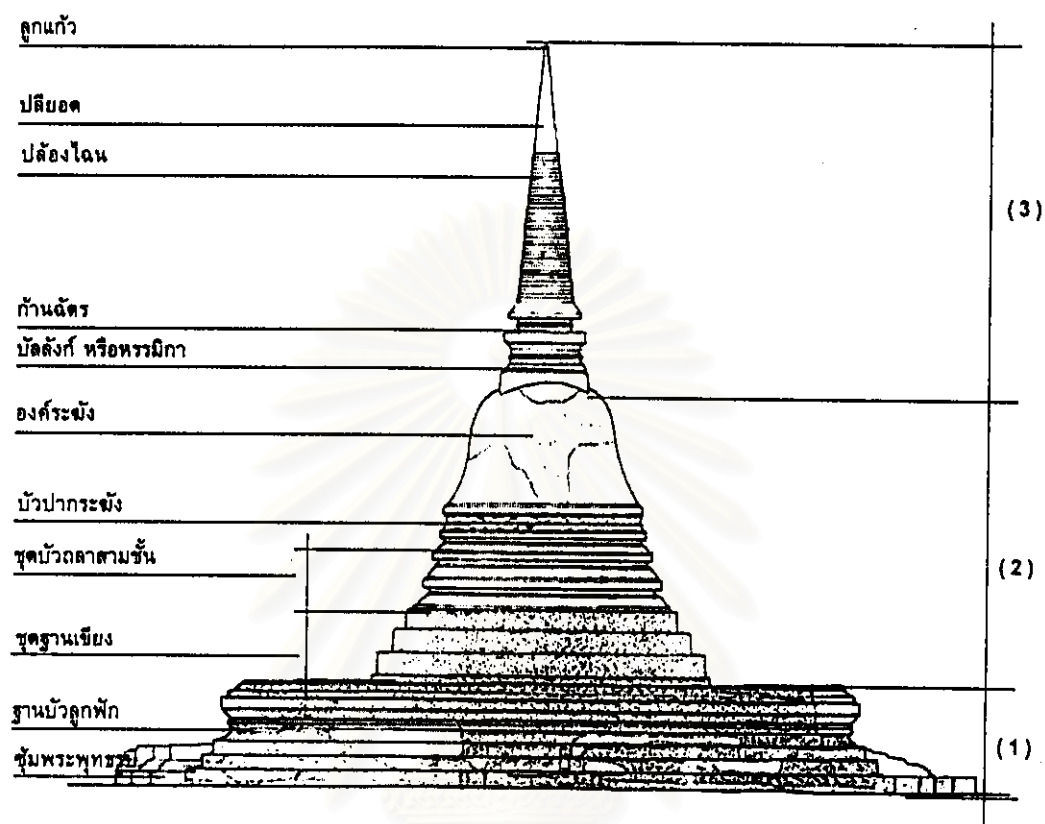
2.1 **ฐานเขียงทรงกลมรองรับองค์ระฆัง** ฐานเขียงรองรับองค์ระฆังมักนิยมทำเป็นฐานเขียงเรียบ 1-3 ชั้น ขึ้นอยู่กับสัดส่วนขององค์เจดีย์ประธาน ไม่นิยมใช้กับเจดีย์ประธานทรงระฆังที่สร้างขึ้นในยุคหลัง ๆ

2.2 **ชุดบัวกลา 3 ชั้น** อาจเรียกได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ประธานทรงระฆังในสมัยสุโขทัย (สันติ เล็กสุขุม บรรยายในชั้นเรียน, 2540) มีลักษณะเป็นบัวคว่ำ 3 แนวติดกันโดยรอบเจดีย์ทรงระฆัง มีปรากฏให้เห็นในเจดีย์ประธานทรงระฆังรุ่นแรก ๆ

2.3 **บัวปากกระฆัง** บัวปากกระฆังเป็นส่วนสำคัญของเจดีย์ทรงกลมหรือเจดีย์ทรงระฆัง อาจได้รับอิทธิพลของศิลปะพม่า ซึ่งได้รับมาจากศิลปะปาละของอินเดียอีกต่อหนึ่ง (สันติ เล็กสุขุม, 2535: 49) มีกระคาดอยู่กลางองค์เจดีย์ ในสมัยสุโขทัยนิยมทำเป็นกลีบบัวประดับเป็นแถวติดกัน เป็นแถวกลีบบัวหงายและแถวกลีบบัวคว่ำ

2.4 **องค์ระฆัง** องค์ระฆังจะมีลักษณะเป็นรูปกลมพางหรือรูประฆัง เป็นส่วนกลางและเป็นส่วนสำคัญของเจดีย์ประธานทรงระฆัง เพราะภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ในสมัยสุโขทัยรูปทรงขององค์ระฆังจะไม่สูงมาก

2.5 **บัลลังก์ หรือ ทรรณิกา** บัลลังก์มีลักษณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมตั้งอยู่องค์ระฆัง อาจทำเป็นรูปฐานปัทม์ ฐานบัวลูกฟัก และฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นต้น

- (1) ยอดเจดีย์
- (2) องค์เจดีย์
- (3) ฐานเจดีย์

ภาพที่ 9.3

แสดงองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของ เจดีย์ประธานทรงระฆัง ที่วัดเจติยงาม เมืองสุโขทัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. ส่วนยอดเจดีย์ ส่วนยอดเจดีย์ประธานทรงระฆังนั้นมีระเบียบที่แน่นอนเช่นเดียวกับส่วนองค์ระฆัง ส่วนนี้หากเทียบความหมายตามคติจักรวาลแล้ว เปรียบได้กับ สวรรค์ตั้งแต่ชั้นที่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปจนกระทั่งถึงชั้นอรูปภูมิและนิพพาน

3.1 ก้านฉัตร ส่วนแกนทรงกลมที่รองรับฉัตรหรือปล้องไฉน เจดีย์ประธานทรงระฆังสมัยสุโขทัยมักมีลวดลายประดับตกแต่งตรงส่วนนี้ เช่น ประดับด้วยลวดบัว หรือประดับด้วยปูนปั้น ภาพพระพุทธรูปปางลีลาหลายองค์อยู่ในรอบก้านฉัตร มีให้เห็นที่ เจดีย์ประธานวัดเขาสุวรรณคีรี

3.2 ปล้องไฉน ปล้องไฉนอยู่บนก้านฉัตร แต่ดั้งเดิมอาจมีความหมายหมายถึงฉัตร ในสมัยสุโขทัยนิยมทำเป็นปล้อง ๆ กลมเรียงซ้อนกันขึ้นไปจากขนาดใหญ่ขึ้นไปหาขนาดเล็ก และมีระเบียบเช่นเดียวกันนี้แทบทุกพระองค์

3.3 ปลี เป็นกรวยขนาดเล็กค่อขึ้นไปจากปล้องไฉน เป็นกรวยยอดสุดของเจดีย์ทรงระฆัง (สันติ เล็กสุขุม, 2535: 61) ปลีของเจดีย์ประธานทรงระฆังสมัยสุโขทัยมีลักษณะแบบเดียวกัน

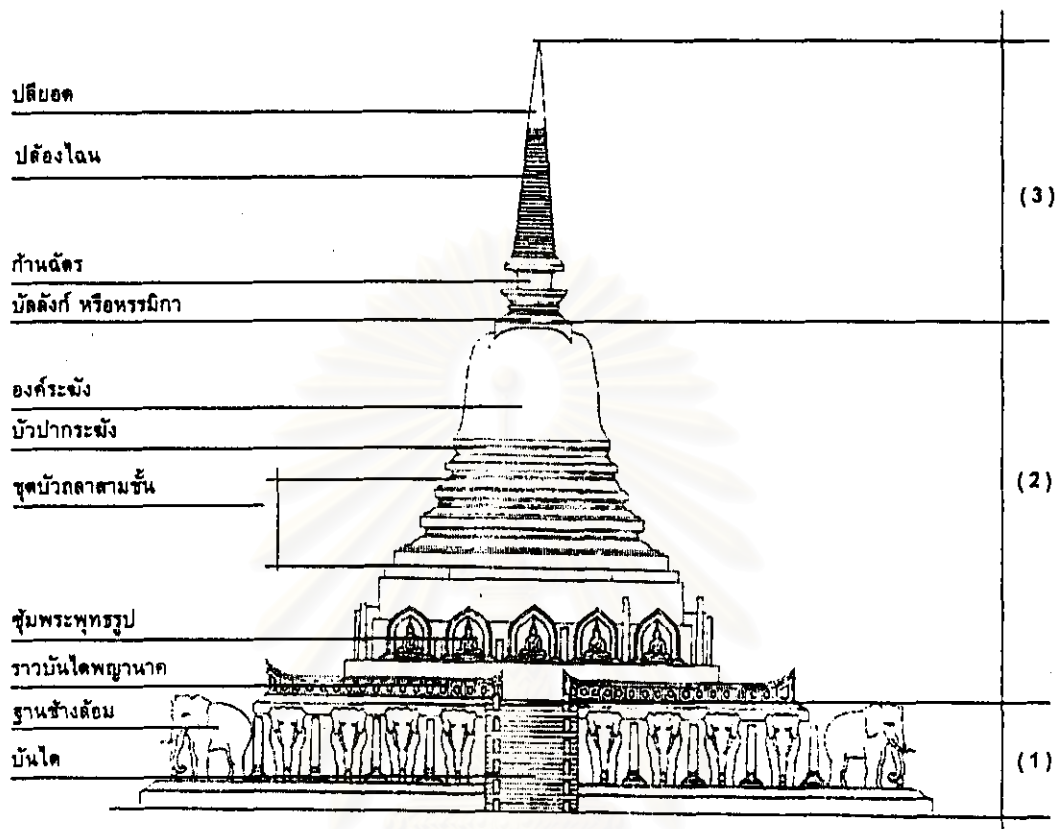
3.4 ลูกแก้ว หรือเม็ดน้ำค้าง เป็นรูปทรงกลมคล้ายหยดน้ำ ประดับอยู่บนยอดสุดของเจดีย์ประธานทรงระฆัง

9.1.2.2 เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อม

เป็นรูปแบบเจดีย์ประธานที่มีลักษณะคล้ายเจดีย์ประธานทรงระฆัง แต่เพิ่มฐานช้างล้อมขึ้นมา สันนิษฐานว่า รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังช้างล้อมนี้คงจะสร้างขึ้นในสมัยหลัง เจดีย์ประธานรูปแบบนี้ ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม เจดีย์ประธานวัดสรศักดิ์ เจดีย์ประธานวัดเจดีย์สี่ห้อง เมืองสุโขทัย เจดีย์ประธานวัดช้างรอบ เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม เจดีย์ประธานวัดนางพญา เป็นต้น

องค์ประกอบของเจดีย์ประธานทรงระฆังฐานช้างล้อม

1. ฐานช้างล้อม เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อมนิยมทำฐานเขียงหรือฐานบัวดลาก่ออยู่บนพื้นดินเพื่อวางฐานประดับช้างล้อมไว้บนฐานเขียงหรือฐานบัวดลาก จำนวนช้างที่ประดับบนฐานมีจำนวนไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับขนาดของฐานเจดีย์ เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อม มีลักษณะโดดเด่นที่ฐานช้างล้อม เป็นส่วนที่พิเศษกว่าเจดีย์รูปแบบอื่น ๆ และส่วนฐานช้างล้อมในเจดีย์แต่ละองค์ยังออกแบบให้แตกต่างกันออก

- (1) ยอดเจดีย์
 (2) องค์เจดีย์
 (3) ฐานเจดีย์

ภาพที่ 9.4

แสดงองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของ เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อม ที่วัดช้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไป เช่น เจดีย์ช้างล้อมแบบที่มีบันไดขึ้นไปเดินประทักษิณบนฐานช้างล้อมได้ พบที่วัดช้างล้อม และวัดนางพญา เมืองศรีสขณาสัย และอีกประเภทหนึ่งคือมีฐานช้างล้อม แต่ไม่มีบันไดขึ้นไปบนฐานช้างล้อม พบที่เจดีย์ประธานวัดสรศักดิ์ วัดช้างล้อม วัดช้างรอบ วัดเจดีย์สี่ห้อง เมืองสุโขทัย เจดีย์ประธานที่ไม่มีบันไดขึ้นเหล่านี้ จึงมีขนาดฐานไม่ใหญ่

2. **องค์ระฆัง** มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆังที่มีไม่มีฐาน มีชุดฐานเชิงกลม, ชุดบัวลด 3 ชั้น, บัวปากระฆัง, องค์ระฆัง และบัลลังก์ เป็นระเบียบเดียวกัน ที่มีลักษณะแตกต่างกันคือ เจดีย์ทรงระฆังช้างล้อมที่วัดช้างล้อม ศรีสขณาสัย องค์เจดีย์รองรับด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยม ประดับด้วยชุ่มพระพุทธรูปโดยรอบ และเจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อมที่วัดนางพญา มีบันไดขึ้นไปบนฐานช้างล้อม และสามารถเดินต่อขึ้นไปเข้าไปภายในองค์เจดีย์ได้ ตัวองค์เจดีย์ประธานวัดนี้ซึ่งก่อเป็นชุ่มคูหาทั้ง 4 ทิศ แต่เข้าได้ด้านเดียวคือทางทิศตะวันออกเท่านั้น

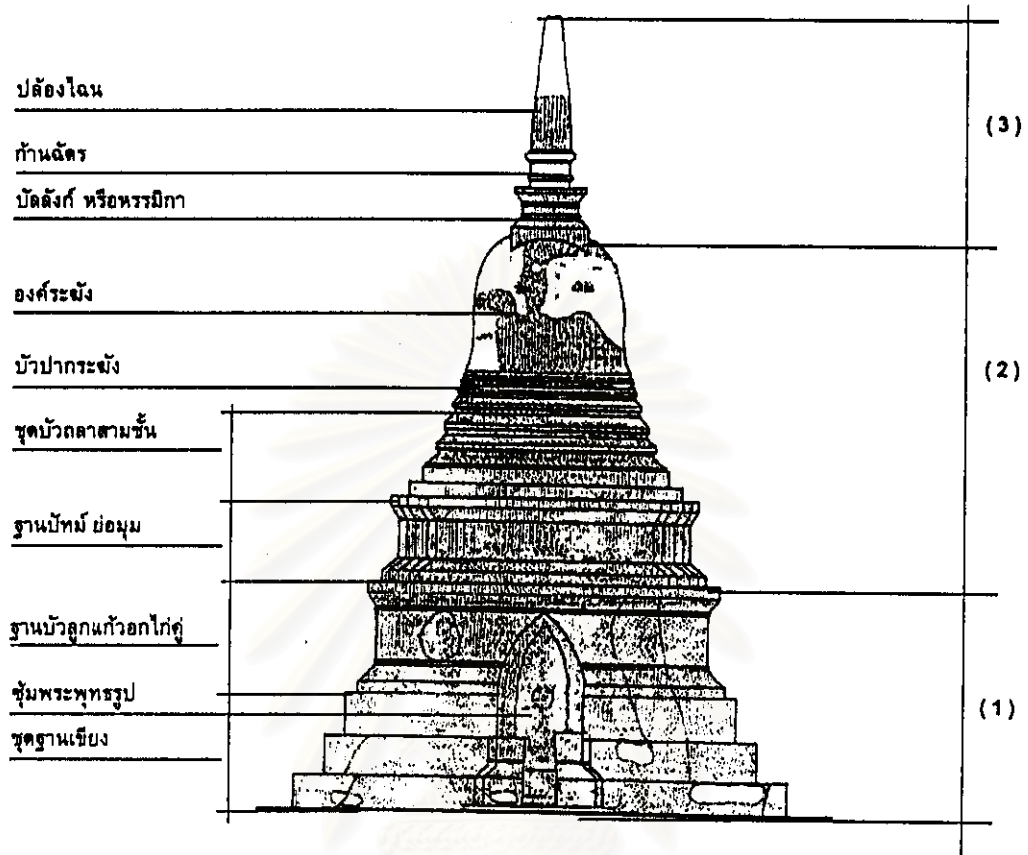
3. **ยอดเจดีย์** มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง กล่าวคือ มีก้านฉัตร, ปล้องไฉน, ปลียอด และลูกแก้ว เป็นระเบียบเดียวกัน

9.1.2.3 เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูง

เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูงนี้ มีปรากฏเฉพาะในเมืองสุโขทัยเท่านั้น ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในยุคหลัง ๆ โดยมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจากเจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ประธานรูปแบบนี้ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดศรีพิจิตรกิริตักถยาธรรม และเจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูง เป็นต้น

องค์ประกอบของเจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูง

1. **ฐาน** เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูงบัว ยังคงหลงเหลือหลักฐานพบในเมืองสุโขทัยเพียงแค่ 2 องค์ คือ ที่วัดศรีพิจิตรกิริตักถยาธรรม และวัดเจดีย์สูง ที่วัดศรีพิจิตรกิริตักถยาธรรม ก่อเป็นฐานเชิง 3 ชั้นขึ้นมาจากพื้นดิน ถัดมาเป็นฐานบัว และฐานบัวย่อมุมไม้ยี่สิบ มีชุ่มคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ทาง

- (1) ยอดเจดีย์
 (2) องค์เจดีย์
 (3) ฐานเจดีย์

ภาพที่ 9.5

แสดงองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของ เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูง ที่วัดศรีพิจิตรกิริติภักขาราม เมืองสุโขทัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทิศตะวันออก ส่วนที่เจดีย์ประธานที่วัดเจดีย์สูง มีฐานเขียงก่อบนพื้นดิน ถัดมาเป็นฐานบัวลูกฟักย่อมุมไม้ยี่สิบ และฐานบัวลูกแก้วอกไก่ย่อมุมไม้ยี่สิบ

2. **องค์ระฆัง** ที่วัดศรีพิจิตรกิตติภยาราม ส่วนองค์ระฆังมีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง คือมีฐานเขียงกลม, ชุตบัวกลา 3 ชั้น, บัวปากระฆัง, องค์ระฆัง และบัลลังก์ เป็นระเบียบเดียวกัน ส่วนที่วัดเจดีย์สูงมีลักษณะที่แตกต่างไปคือ ฐานรองเจดีย์ชลุคชั้น ก่อนเป็นฐานเขียงย่อมุมไม้ยี่สิบ 3 ชั้น, บานบัวลูกแก้วอกไก่ย่อมุมไม้ยี่สิบ, ชุตบัวกลา 3 ชั้น, องค์ระฆัง, และบัลลังก์

3. **ยอดเจดีย์** มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ประธานทรงระฆัง กล่าวคือ มีก้านฉัตร, ปล้องไฉน, ปลียอด และลูกแก้ว เป็นระเบียบเดียวกัน

จากการศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ประธานทรงระฆังสมัยสุโขทัย พบว่า ส่วนที่ออกแบบเปลี่ยนแปลงไปชัดเจนในแต่ละยุค คือ ส่วนฐานของเจดีย์ทรงระฆัง มีพัฒนาการจากฐานเขียงเป็นฐานบัวชนิดต่าง ๆ และพัฒนาเปลี่ยนรูปแบบจากฐานบัวชนิดต่าง ๆ เป็นฐานช้างล้อมตามความเชื่อที่นิยมในยุคหลัง ๆ และพัฒนาต่อไปเป็นฐานเจดีย์ขนาดใหญ่ แต่ในองค์ประกอบส่วนองค์ระฆังไปถึงยอดเจดีย์มีการเปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก

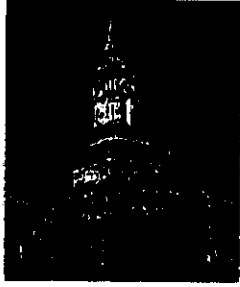
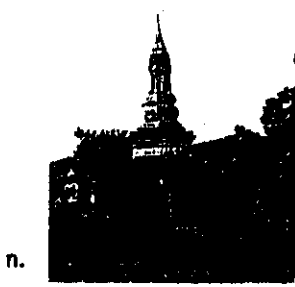
9.1.3 **เจดีย์ทรงจอมแห** ได้รับอิทธิพลจากอยุธยาในสมัยหลังได้แก่ **เจดีย์ประธานวัดเขาพระบาทน้อย**

9.1.4 **เจดีย์ทรงปราสาท** ส่วนเรือนธาตุได้รับอิทธิพลพุกามได้แก่ **เจดีย์ประธานวัดเจดีย์แก้วยอด**

9.2 **สรุปวิวัฒนาการของเจดีย์ประธาน ในสมัยสุโขทัย**

9.2.1 **สมัยก่อนสุโขทัย ก่อนก่อตั้งเมืองสุโขทัย**

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบมีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบไม่มีช่องซุ้ม

เจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์ทรงลังกา

เจดีย์ทรงระฆัง ช้างล้อม

เจดีย์ทรงระฆังฐานสูง

เจดีย์ทรงจอมแห

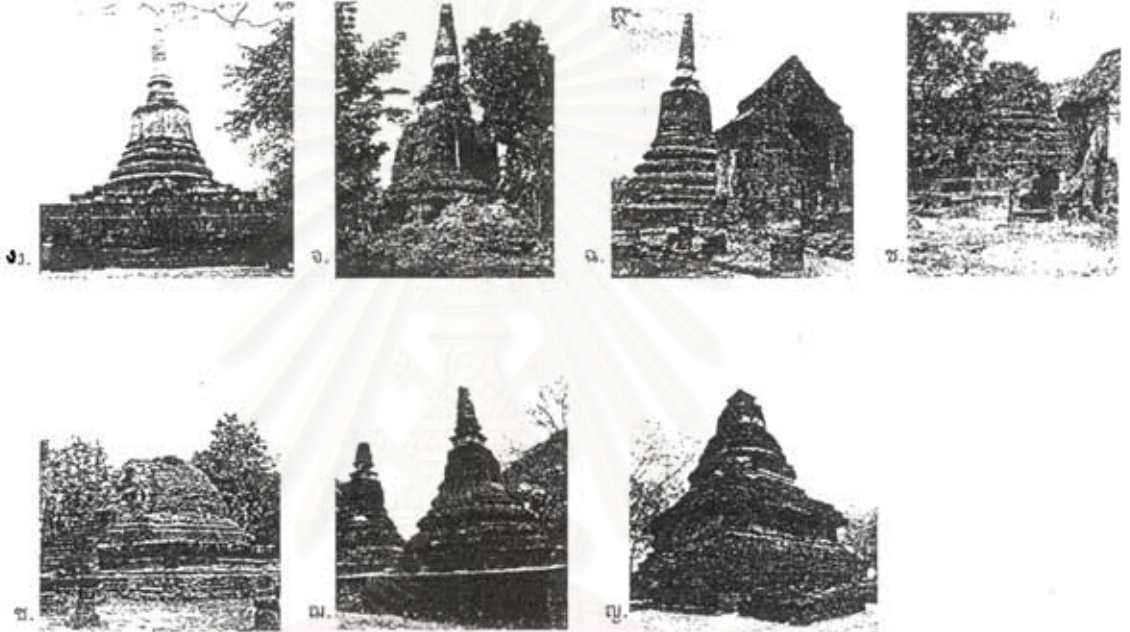
ภาพที่ 9.6

เจดีย์ประธานประเภทต่าง ๆ ของวัดในเมืองสุโขทัย

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบไม่มีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ

เจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์ทรงลังกา

เจดีย์ทรงระฆัง ช้างล้อม

เจดีย์ทรงปราสาท

ภาพที่ 9.7

เจดีย์ประธานประเภทต่าง ๆ ของวัดในเมืองศรีษะเกษ

ภาพที่ 9.7

เจดีย์ประธานประเภทต่าง ๆ ของวัดในเมืองสุโขทัย

9.1.1.1 เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบมีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ

ก. เจดีย์ประธานวัดตระพังเงิน ข. เจดีย์ประธานวัดอ้อมรอบ

9.1.1.2 เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบไม่มีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ

ค. เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ

9.1.2.1 เจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์ทรงลังกา

ง. เจดีย์ประธานวัดสระศรี จ. เจดีย์ประธานวัดชนะสงคราม ฉ. เจดีย์ประธานวัดเจดีย์งาม ช. เจดีย์ประธานวัดมังกร

9.1.2.2 เจดีย์ทรงระฆัง ช้างล้อม

ซ. เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ฉ. เจดีย์ประธานวัดช้างรอบ ญ. เจดีย์ประธานวัดสุทัศน์ ร. เจดีย์ประธานวัดเจดีย์สี่ห้อง

9.1.2.3 เจดีย์ทรงระฆังฐานสูง

ท. เจดีย์ประธานวัดศรีพิจิตรกิริติ์ถาวราราม ผ. เจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูง

9.1.3 เจดีย์ทรงจอมแห

ณ. เจดีย์ประธานวัดเขาพระบาทน้อย

ภาพที่ 9.7

เจดีย์ประธานประเภทต่าง ๆ ของวัดในเมืองศรีสัชนาลัย

9.1.1.2 เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

ก. เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ ข. เจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานน้อย ค. เจดีย์ประธานวัดราหู

9.1.2.1 เจดีย์ประธานทรงระฆัง หรือทรงลังกา

ง. เจดีย์ประธานเขาสวรรณคีรี จ. เจดีย์ประธานวัดเขาใหญ่บน ฉ. เจดีย์ประธานวัดสระไข่น้ำ ช. เจดีย์ประธานวัดชมชื่น ซ. เจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ ฉ. เจดีย์ประธานวัดโคกสิงคาราม ญ. เจดีย์ประธานวัดเขาพนมเพลิง

9.1.2.2 เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อม

ฐ. เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ท. เจดีย์ประธานวัดนางพญา

9.1.4 เจดีย์ทรงราสาท

ฒ. เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เก้ายอด

วัดศรีสวาย วัดพระพายหลวง ศาลตาผาแดง ได้แสดงให้เห็นความต่อเนื่องของความเชื่อและหลักธรรมที่เชื่อมโยงมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15-18 อันเป็นความเชื่อและหลักธรรมที่ชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนamahayana และศาสนาพราหมณ์ โดยยึดถือหลักธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นเกณฑ์ อย่างไรก็ตาม รูปแบบทางสถาปัตยกรรมองค์ประกอบ และการจัดวางผังของวัดศรีสวาย วัดพระพายหลวง และศาลตาผาแดง เป็นรูปแบบที่ชาวสุโขทัยได้รับเอาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมขอมมาสร้างในดินแดนแถบนี้ โดยมีได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบมากนัก อาจเป็นเพราะสุโขทัยในช่วงเวลานี้เป็นช่วงสร้างชุมชนยังมิได้มีการก่อตั้งเป็นแคว้นสุโขทัย เป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนายังไม่เจริญรุ่งเรืองในแคว้นสุโขทัย จึงนับถือลัทธิความเชื่อ และศาสนาตามอย่างขอม เพราะขอมเป็นอาณาจักรใหญ่และมีชื่อในสมัยนั้น โดยนำมาผสมผสานกับระบบความเชื่อเดิมของสุโขทัยแต่ดั้งเดิม

9.2.2 สมัยสุโขทัยตอนต้น เริ่มสร้างเมืองสุโขทัย

9.2.2.1 สมัยพ่อขุนศรีนาวนำถอม เมื่อแคว้นสุโขทัยได้ก่อตั้งเป็นแคว้นแคว้นที่มีความสำคัญทางการค้าบนลุ่มแม่น้ำยม โดย พ่อขุนศรีนาวนำถอม พระองค์เป็นผู้สร้างนครสองอัน คือ เมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชชนาลัย ในจารึกวัดศรีชุมได้กล่าวถึง การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุอันเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างเมืองที่มีความสำคัญตามขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อ ได้ถูกประดิษฐานขึ้นโดย พ่อขุนศรีนาวนำถอม ใกล้ฝั่งน้ำกลางเมืองสุโขทัย แต่ในจารึกไม่ได้ระบุไว้ว่าเป็นที่ใด สันนิษฐานว่าวัดที่กล่าวถึงในจารึกวัดศรีชุมนั้นน่าจะเป็น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุโขทัย (นักวิชาการบางท่านให้ความเห็นว่าเป็นวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียง อย่างไรก็ตามวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียงถึงแม้จะอยู่ใกล้ฝั่งน้ำ แต่ทำเลที่ตั้งไม่ดี ผู้เขียนเห็นว่าไม่สมควรเป็นศูนย์กลางเมืองสุโขทัยศรีสัชชนาลัยตามที่กล่าวไว้ในจารึกวัดศรีชุม อีกทั้งการขยายเมืองทำได้ยาก เพราะมีแม่น้ำโอบอยู่ พ่อขุนศรีนาวนำถอม คงไม่กำหนดพื้นที่ดังกล่าวนี้ตั้งเป็นศูนย์กลางเมืองสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย) เมืองสุโขทัย นอกจากประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุแล้ว ยังมีการสร้างเจดีย์ขึ้นหลายองค์ โดย พ่อขุนผาเมือง โอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถอม แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาที่มีความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุได้ถูกนำมาเผยแพร่แล้ว ซึ่งการสร้างเมืองโดยนำความเชื่อเรื่องพระธาตุมาใช้มีมาก่อนแล้วในภาคเหนือที่เมืองหริภุญชัย และเมืองเชียงแสน ล้วนแต่ถือคติความเชื่อเรื่องพระธาตุ และการปลุกสิ่งก่อสร้างเกี่ยวกับพระศาสนาเพื่อสร้างบุญกุศลทั้งนั้น

9.2.2.2 สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และพ่อขุนบานเมือง มีการทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องและพุทธศาสนาเริ่มโน้มเข้าไปในแนวทางปัญญาอย่างพุทธศาสนาเถรวาท ใน จารึกหลักที่ 1 ซึ่งจารึกขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ได้กล่าวถึงเมืองสุโขทัยมีวัดขนาดใหญ่กลางเมือง คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ไม่ได้บอกว่าพ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้สร้างวัดนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่าวัดนี้คงได้รับการบูรณะและต่อเติมให้มีขนาดใหญ่ขึ้น โดยบูรณะต่อเติมต่อจากที่ได้ประดิษฐานพระธาตุเอาไว้ในสมัยพ่อขุนศรีนาวนาถม นอกจากนี้ผู้เขียนสันนิษฐานว่าคงมีการสร้างเจดีย์ขึ้นในเมืองเพิ่มเติม โดยรูปแบบน่าจะเป็นเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากลังกาหรือเป็นรูปแบบอิทธิพลจากลังกาที่ผ่านเข้ามาทางแคว้นเพื่อนบ้านของชาวสุโขทัย คือ พุกาม ล้านนา หรือนครศรีธรรมราช เป็นต้น เราเรียกเจดีย์แบบนี้ว่า เจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์ทรงลังกา ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างในสมัยนี้ ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดตระพังทอง เจดีย์ประธานวัดชนะสงคราม เจดีย์ประธานวัดสระศรี เป็นเจดีย์ประธานที่ได้รับอิทธิพลจากลังกาโดยตรง หรือได้รับเข้ามาโดยผ่านเข้ามาทางอาณาจักรข้างเคียง แล้วนำมาปรับปรุงรายละเอียดและรูปแบบให้มีเอกลักษณ์เป็นของสุโขทัยเอง

9.2.3 สมัยสุโขทัยตอนกลาง เมืองสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรือง

9.2.3.1 สมัยพ่อขุนรามคำแหง ต่อมาถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงเป็นยุคที่การเมืองของสุโขทัยมีความเข้มแข็งมากที่สุด กระแสการนับถือพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์มีความชัดเจนและเจริญรุ่งเรืองที่สุด พุทธธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ถูกนำมาเผยแพร่ใช้กับชีวิตและสังคมชาวสุโขทัยในสมัยนี้ได้เป็นอย่างดี พ่อขุนรามคำแหงยกย่องหลักธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท และทรงนิยมวิธีการเผยแพร่ศาสนาแบบปัญญานำศรัทธา โดยสนับสนุนวิธีการเผยแพร่ธรรมแบบเทศนาสั่งสอนแนวทางศาสนามุ่งเน้นการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก

อย่างไรก็ดี การก่อสร้างสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนาสมัยนี้ ยังเป็นการผสมผสานแนวความคิดความเชื่อของทั้งพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศานาเถรวาท และใช้พิธีกรรมแบบพราหมณ์เข้ามาช่วย โดยการใช้คติพุทธมหายานและพิธีกรรมแบบพราหมณ์ในการวางผังและประกอบพิธีกรรม แต่รูปแบบเจดีย์เป็น เจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์ทรงลังกา ได้รับอิทธิพลจากลังกาโดยผ่านเข้ามาทางล้านนา หรือพุกาม มีกล่าวถึงในจารึกหลักที่ 1 ถึงการขุดพระธาตุออกเพื่อการนมัสการบูชา สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์

ประธานวัดช้างล้อม ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่กลางเมืองศรีสัชนาลัย จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี พบว่าวัดช้างล้อมนี้ มีการสร้างต่อเติมฐานช้างที่ล้อมอยู่ภายหลัง จึงคาดว่าในยุคพ่อขุนรามคำแหงได้สร้าง เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม โดยเมื่อแรกสร้างคงมีฐานเฉพาะฐานเชิงซ้อนกันขึ้นไป ไม่มีช้างล้อม เป็นลักษณะเดียวกับ เจดีย์ประธานที่วัดเขาสุวรรณคีรี ทั้งรูปแบบขนาดและสัดส่วน มีความคล้ายคลึงกันมาก และที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทั้งสองวัดนี้มีภาพพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาหนุนค้ำอยู่รอบก้านฉัตรทั้งสอง องค์ และเจดีย์ประธานวัดเขาสุวรรณคีรี นั้นยังมีการสร้างซุ้มประจำทิศทั้งสี่อีกด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงถึง อิทธิพลความเชื่อของพุทธศาสนาหายาน และศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูที่ยังคงมีผสมผสานใช้กันมาตั้งแต่ยุคแรกสร้างเมือง

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้ สิ่งสำคัญสองประการที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทั้งทางศาสนา และทางการเมือง คือริเริ่มสร้าง วิทยาการและเอกลักษณ์ของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยนี้ ได้แก่

ก. การประดิษฐ์ลายสือไทย เพื่อมีอักษรเป็นของชาวสุโขทัยเองใช้จารึก จารึก หลักที่ 1 และหลักอื่น ๆ

ข. การออกแบบ และริเริ่มสร้างรูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ที่มีเอกลักษณ์ เป็นของชาวสุโขทัย คือ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบมีซุ้ม และประดิษฐ์ฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศภายใน ซ่อมซุ้ม เป็นการผสมผสานรูปแบบเจดีย์ทรงลังกา หรือเจดีย์ทรงระฆังและปราสาทขอม เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่เป็นเจดีย์ประธานในยุคนี้ ไม่นิยมทำบันไดคู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก แต่นิยมทำซ่อมซุ้ม ขนาดยาวและมักทำรูปพระพุทธรูปประทับยืน ประดับในซ่อมซุ้ม เพราะมีสัดส่วนในแนวตั้ง เจดีย์รูปแบบนี้ ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดตระพังเงิน เจดีย์ประธานวัดย้อมรอบ และเจดีย์รายวันสะพานหิน เป็นต้น

นอกจากคติความเชื่อเรื่องพระธาตุ การสร้างศาสนสถานเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแล้ว ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้ยังคงประกอบพิธีกรรมการไหว้ "พระขพุ่งผี" ตามขนบธรรมเนียมประเพณี ดั้งเดิมอีกด้วย

9.2.3.2 สมัยพระยาไสสงคราม และสมัยพระยาเลอไทย หลังจากสิ้นสมัยพ่อขุนราม คำแหง สถานภาพทางการเมืองที่เข้มแข็งของอาณาจักรสุโขทัยก็สิ้นสุดลง เพราะเมืองขึ้นต่าง ๆ ที่ขึ้นต่อ พ่อขุนรามคำแหงแข็งเมือง เมืองสุโขทัยที่เริ่มมีเอกลักษณ์และเสถียรภาพเข้มแข็งเริ่มอ่อนกำลังลง แคว้น

สุโขทัยเริ่มประสบปัญหาทางการเมือง แต่ชาวสุโขทัยก็ยังคงสืบทอดภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมอย่างต่อเนื่อง

ทางด้านศาสนาเริ่มเกิดกระแสแนวความคิดทางการศาสนาใหม่ พบว่าแนวความคิดของศาสนาพุทธเถรวาท ตามแนวคิดในคัมภีร์บาลีที่แต่งขึ้นภายหลังในลังกา และในพุกาม ได้แก่ คัมภีร์ชั้นอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษ ได้รับความนิยมมากกว่าการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก ทำให้แนวทางการศึกษาศาสนาด้วยวิธีการศรัทธานำปัญญา เริ่มก่อตัวเข้มแข็งขึ้นมากกว่าแนวทางปัญญานำศรัทธา นาย เอ. บี. กริสโวลด์ สันนิษฐานว่า พ.ศ.1884-1886 มีการสร้าง เจดีย์ที่วัดเจ็ดแถว ขึ้น เริ่มก่อสร้างในสมัยพระยาเลอไทยนี้เอง โดยขณะที่ก่อสร้างนั้น พระมหาธรรมราชาไทย ผู้เป็นโอรสของพระยาเลอไทยดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ได้สะท้อนให้เห็นกระแสแนวความคิดทางศาสนาแนวทางใหม่ ในบริบทสังคมสุโขทัยที่เปลี่ยนไปที่มุ่งศึกษาคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งในสมัยหลัง เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มีรูปแบบที่ลงตัวมากขึ้นกว่าสมัยพ่อขุนรามคำแหงคือ ไม่มีช่องซุ้มที่องค์เรือนธาตุ แต่มีบันไดขึ้นด้านหน้าทางทิศตะวันออกของเจดีย์ องค์ประกอบใหม่ที่เพิ่มเติมมานี้ อาจเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องราวในคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งขึ้นภายหลังในลังกาซึ่งกำลังได้รับความนิยม โดยเรื่องราวในคัมภีร์อรรถกถามักมุ่งเน้นที่จะอธิบายหลักธรรมทางศาสนาในเชิงอธิบายปฏิหารย์ ทั้งนี้เพื่อต้องการแสดงธรรมที่เหนือโลก พ้นโลก หรือโลกุตระธรรม (หมายถึง "ธรรมอันช่วยให้พ้นโลก" พ้นจากการเวียนว่ายในทุกโลก ทุกภพ เนื่องจากได้บำเพ็ญกุศลจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์) เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์จึงเป็นสัญลักษณ์ของธรรมอันเหนือโลกที่ต้องการชี้ให้เราเห็นความจริงอีกระดับหนึ่ง ที่ปกปิดแล้วเราจะมองไม่เห็น และไม่สามารถอธิบายให้เราเข้าใจด้วยเหตุผลพื้น ๆ เป็นสภาวะที่อยู่เหนือระดับสามัญ

9.2.3.3 สมัยพระยาจ๋วนำถม ต่อมากระแสแนวความคิดการเผยแพร่ศาสนาแบบศรัทธานำปัญญายังคงมีอย่างต่อเนื่อง สมัยนี้แล้วันสุโขทัยมีความเคลื่อนไหวทางศาสนาเกิดขึ้นมากมาย เช่น พระสมณเถระ และพระโณมทัสสีเดินทางไปบวชแปลงนิกาย และศึกษาคัมภีร์อรรถกถาเพิ่มเติมที่นครพัน เมืองมอญ แสดงให้เห็นว่าการศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทตามแนวทางการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกแบบเดิมเสื่อมความสำคัญลง คาดว่าเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์คงเป็นที่นิยมมากในสมัยนี้ เพราะสอดคล้องกับความเชื่อตามแนวทางการศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทในแนวทางใหม่ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์องค์สำคัญที่สร้างในสมัยนี้คือ เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุสุโขทัย โดยพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีผู้

เป็นเจ้าของวัดมหาธาตุขณะนั้นสั่งให้หรือพระเจดีย์องค์เดิมแล้วสร้างพระเจดีย์องค์ใหม่ขึ้น สันนิษฐานว่าคือส่วนองค์เจดีย์และยอดเจดีย์ที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน (อย่างไรก็ดี มีการพบหลักฐานทางโบราณคดีว่าวัดมหาธาตุนี้มีการสร้างต่อเติมเรื่อยมาหลายครั้ง เช่น พบหลักฐานเป็นแผ่นลานทองที่เจดีย์ประจำมูมวัดมหาธาตุจารึก พ.ศ. 1927 ซึ่งตรงกับสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2) หากพิจารณาจะเห็นเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แต่ละองค์ในสมัยนี้มีรูปแบบที่แน่นอน และลงคำชัดเจนในองค์ประกอบหลัก ๆ จะแตกต่างกันเพียงรายละเอียดเล็กน้อยเท่านั้น เช่น จำนวนชั้นฐานเขียง จำนวนชั้นบันได และลวดลายละเอียดตกแต่งที่ส่วนยอดดอกบัวตูม

นอกจากเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุแล้ว ผู้เขียนสันนิษฐานว่า คงมีการเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ขึ้นอีกหลายแห่ง แต่ไม่มีหลักฐานระบุอยู่ในจารึก รวมไปถึงอาจมีการสร้างเจดีย์ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวต่อเนื่องมาในสมัยนี้ด้วย

ในสมัยนี้เองขณะที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงเป็นอุปราชครองเมืองสุโขทัยก็ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นของแคว้นสุโขทัยเองขึ้นเมื่อ พ.ศ.1888 โดยรวบรวมจากคัมภีร์อถรรพคฤกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ แต่งเป็นคัมภีร์ "เตภูมิกถา" หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ "ไตรภูมิพระร่วง" คัมภีร์เล่มนี้อาจถูกเรียบเรียงขึ้นมาเพื่อรองรับความเชื่อใหม่ ได้แสดงให้เห็นความสำเร็จในการสร้างเอกลักษณ์ของแคว้นสุโขทัยในเชิงวรรณกรรม ที่สอดคล้องกับความสำเร็จในการสร้างเอกลักษณ์ของแคว้นสุโขทัยในเชิงสถาปัตยกรรมคือ **เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์** นั่นเอง

9.2.3.4 สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงขึ้นครองราชย์ด้วยการใช้กำลังทหารบุกเข้ายึดเมืองสถานการณ์ทางการเมืองที่แย่งชิงอำนาจทางกันเองภายในราชสำนักทำให้แคว้นสุโขทัยอ่อนแอลงมาก ในขณะที่ยุคนี้เต็มไปด้วยความวุ่นวายทางการเมืองภายในราชสำนัก แคว้นต่าง ๆ รอบ ๆ แคว้นสุโขทัยมีความเข้มแข็งทางการเมืองขึ้นมามาก พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้น เป็นเมืองที่เข้มแข็งทำเลที่ตั้งดี และมีกำลังพลมาก

ภาระหน้าที่สร้างความเข้มแข็งทางการเมืองการปกครอง จึงเป็นภาระหน้าที่สำคัญที่พึงกระทำของกษัตริย์ในระบอบนั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไททรงสร้างเสริมความเข้มแข็งทางการเมือง

การปกครองด้วยวิธีการขยายอาณาเขตพร้อมกับเผยแพร่ศาสนา ทำนุบำรุงศาสนาและสร้างศาสนสถาน พระองค์ทรงใช้การศาสนาเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคมสุโขทัย “ไตรภูมิพระร่วง” ที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ส่งเสริมค่านิยมพฤติกรรมบุญในเชิงศรัทธา เกิดค่านิยมที่มุ่งแต่ทำบุญกุศล และเกรงกลัวต่อการทำชั่ว นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคมด้วยการทำนุบำรุงศาสนาอื่น ๆ ด้วย เช่น ทรงโปรดให้หล่อรูปพระอิศวร, พระวิษณุ ประดิษฐาน ณ หอเทวาลัยเกษตรพิมาน

คาดว่าสมัยนี้คงมีการสร้าง **เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์** ต่อเนื่องมา รวมไปถึง **เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถว** อาจสร้างขึ้นในสมัยนี้ด้วยก็ได้ เนื่องจากกระแสแนวความคิดการเผยแพร่ศาสนาด้วยวิธีการศรัทธานำปัญญา ได้แสดงความชัดเจน และเกิดเป็นค่านิยมทางพฤติกรรมบุญ ชัดเจนในสมัยนี้ และพระมหากษัตริย์ไทยทรงสนพระทัยในศาสนา มาก ถึงกับเสด็จออกผนวชที่วัดป่ามะม่วง โดยมีพระอุทุมพร บุปผามหาสวามีสังฆราชเป็นผู้บวชให้

หลักธรรมและอุดมคติตามของพุทธศาสนาเถรวาทตามแนวทางคัมภีร์อรรถกถา นอกจากจะถูกนำมาสร้างสรรค์เป็นระบบพฤติกรรมบุญแล้ว ยังถูกถ่ายทอดออกมาเป็นรูปธรรมในรูปของ **เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์** รูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของแคว้นสุโขทัย และยังบ่งบอกถึงอิทธิพลและอำนาจทางการเมืองของแคว้นสุโขทัยด้วย เมื่อพระสุนทรพระสงฆ์ผู้ใหญ่แห่งแคว้นสุโขทัยเดินทางไปเผยแพร่พุทธศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ ขณะที่พระเจ้ากือนาครองเมืองเชียงใหม่อยู่ พระสุนทรเถรก็ได้้นำพระธาตุไปถวาย และนำรูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ไปสร้างที่วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่ด้วย

ต่อมาเมื่อพระมหากษัตริย์ไทยสิ้นพระชนม์แคว้นสุโขทัยสูญเสียอำนาจทางการเมืองให้แก่กรุงศรีอยุธยา ขุนหลวงพะงั่วได้อำนาจปกครองแคว้นสุโขทัย แต่ยกให้พระมหาเทวีผู้เป็นชายาและพระศรีเทพราหูผู้เป็นโอรสได้ครองเมืองสุโขทัย ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเจดีย์ประธานวัดราหูซึ่งเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์คงสร้างในช่วงระยะเวลานี้

9.2.4 สุโขทัยตอนปลาย ตกอยู่ใต้อิทธิพลกรุงศรีอยุธยา

หลังสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยการสร้างเจดีย์มีความหลากหลายมากขึ้น ไม่ได้เน้นเฉพาะรูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของอาณาจักรเท่านั้น

9.2.4.1 สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 สมัยสุโขทัยตอนปลายเมื่อแคว้นสุโขทัยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยา พบศิลาจารึกราว พ.ศ.1927 ที่ วัดช้างล้อม เมืองสุโขทัย ส่วน เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย สันนิษฐานว่า ฐานช้างล้อมรอบเจดีย์ ช้างล้อมคงสร้างขึ้นในสมัยนี้ สำหรับเหตุผลที่สร้างฐานช้างล้อมเพิ่มเติมอาจเป็นเหตุผลทางความเชื่อ เพื่อให้รูปแบบเจดีย์ขนาดใหญ่ที่เคยสร้างมาแล้วทันสมัยกับความเชื่อในยุคนั้น จึงสร้างบรรยากาศจักรวาลขึ้นที่ฐานเจดีย์ทรงระฆังเดิมเป็นรูปช้าง (คาดว่ารูปแบบเดิมคงมีเฉพาะฐานเชิงเช่นเดียวกับที่ เจดีย์ประธานวัดเขาสุวรรณคีรี)

พบจารึกจารึกเมื่อ พ.ศ.1942 กล่าวถึงการสร้างวัดและ เจดีย์ประธานที่วัดโสภาราม และวัดวิหารทอง ซากของฐานเจดีย์ที่เหลืออยู่สามารถระบุได้ว่าเป็นเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แสดงให้เห็นว่าถึงแม้จะเป็นช่วงปลายสมัยสุโขทัยที่อำนาจทางการเมืองของแคว้นสุโขทัยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอยุธยา ยังคงหลงเหลือความนิยมสร้าง เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ อยู่ ผู้เขียนสันนิษฐานว่าในช่วงระยะเวลานี้หรือช่วงเวลาก่อนหน้านั้น ในช่วงเวลาเดียวกับที่มีการสร้าง เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่วัดราหู คงมีการสร้าง เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่วัดสวนแก้วอุทยานน้อย ด้วย โดยมีข้อสังเกตว่าทั้งสองวัดนี้มีการวางผังที่คล้ายกัน และมีการสร้างมณฑปก่ออิฐอยู่ทางด้านหน้าเจดีย์ทรงทิศตะวันออกทั้งสองวัดเหมือนกัน คาดว่าการสร้างมณฑปก่ออิฐอย่างแข็งแรงอยู่ท้ายวิหารนี้คงมีในยุคหลัง ๆ เมื่อมีอิทธิพลของกรุงศรีอยุธยาเข้ามาแล้ว ดังนั้น อาจสรุปได้ว่าเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์องค์สุดท้ายก่อนจะหมดความนิยมในการก่อสร้างไป อาจเป็นเจดีย์ประธานวัดราหู หรือเจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานน้อย หรือเจดีย์ประธานวัดโสภารามที่เหลือให้ดูแต่ฐานซึ่งมีจารึกกล่าวถึงว่าสร้างเมื่อ พ.ศ.1942

9.2.4.2 สมัยพระยาไสลือไทย และพระยาบรมपाल แคว้นสุโขทัยยังคงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยามีนายอินทรรสศักดิ์เป็นขุนนางช่วยปกครองแคว้นสุโขทัย สมเด็จพระราชชนนีนครธรรมราชมารดา พระราชมารดาของสมเด็จพระธรรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์บรมपाल ได้สร้างเจดีย์ประธานที่วัดศรีพิจิตรกิตติถาวราราม เป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานสูง นับเป็นครั้งแรกที่มีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังฐานสูงเช่นนี้ โดยเจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูงที่วัดศรีพิจิตรกิตติถาวรารามนี้ มีซุ้มทิศอยู่โดยรอบ ต่อมาจึงมี

ตารางที่ 9.1

ตารางสรุปเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ และวิวัฒนาการของการสร้างวัดและเจดีย์ประธาน

สมัยกษัตริย์สุโขทัยครองราชย์	ปีพุทธศักราช	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยสรุป ที่มีผลกระทบต่อหรือเกี่ยวข้องกับการสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
<p>สมัยก่อนสุโขทัย ก่อนสร้างเมืองสุโขทัย</p> <p>สมัยสุโขทัยตอนต้น เริ่มสร้างเมืองสุโขทัย</p> <p>1. พ่อขุนศรีนาวนำถอม</p> <p>2. ขอมสบาดโขลญลำพง</p> <p>3. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ.ศ.1762-1781)(ประเสริฐ) (พ.ศ.1800-) (สินชัย)</p> <p>ช่วงที่พ่อขุนศรี อินทราทิตย์ ครองราชย์หรือ ก่อนพ.ศ.1835</p> <p>ไม่ชัดเจน คาด ว่าตรงกับ รัช สมัยพระเจ้าจัน ทรภาณุ</p> <p>4. พ่อขุนบานเมือง</p>	<p>ไม่ได้รับพ.ศ.</p> <p>ไม่ได้รับพ.ศ.</p> <p>ไม่ปรากฏพ.ศ.</p> <p>ไม่ปรากฏพ.ศ.</p> <p>ไม่ปรากฏพ.ศ.</p> <p>ช่วงที่พ่อขุนศรี อินทราทิตย์ ครองราชย์หรือ ก่อนพ.ศ.1835</p> <p>ไม่ชัดเจน คาด ว่าตรงกับ รัช สมัยพระเจ้าจัน ทรภาณุ</p> <p>ไม่ปรากฏพ.ศ.</p>	<p>1. พระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลขอม เป็นการผสมผสานแนวความคิดพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ โบราณสถานในยุคนี้ได้แก่ ศาลาตามาแตง วัดศรีสวย วัดพระพายหลวง วัดเจ้าจันทร์</p> <p>1. ในจารึกวัดศรีชุมกล่าวว่าพระองค์เป็นพ่อขุนผู้สร้างนครสองอันคือเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย</p> <p>2. จารึกวัดศรีชุม ยกย่องพ่อขุนศรีนาวนำถอม ว่าเป็นผู้กล้าหาญในการกระทำยุทธหัตถี และเป็นผู้ประดิษฐาน พระศรีรัตนมหาธาตุ ไกลฝั่งน้ำ กลางเมืองสุโขทัย (ไม่ทราบว่าเป็นวัดอะไร อาจเป็น วัดมหาธาตุก็ได้) สุจิตต์ วงษ์เทศ เห็นว่าการประดิษฐาน พระศรีรัตนมหาธาตุนี้ คือ การเปลี่ยนลัทธิทางศาสนาจาก ลัทธิมหายานแบบขอม มาเป็นเถรวาทแบบลังกา</p> <p>3. พ่อขุนผาเมือง โอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถอมผู้เป็นเจ้าเมืองภาคโปรดให้สร้าง เจดีย์หลายแห่ง</p> <p>1. ครองเมืองสุโขทัยอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง</p> <p>1. ในจารึกวัดศรีชุมกล่าวถึง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ร่วมมือกับพ่อขุนผาเมือง ไปปราบขอมสบาดโขลญลำพงได้เมืองสุโขทัยคืนมา</p> <p>2. จารึกหลักที่ 1 (คาดว่าจารึกโดยพ่อขุนรามคำแหง จารึก พ.ศ.1835) กล่าวถึงเมืองสุโขทัยมีวัดและเจดีย์ขนาดใหญ่กลางเมืองคือ เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ สันนิษฐานว่า สมัยนี้คงมีการสร้างเมืองสุโขทัยและวัดภายในเมืองเพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะ นอกจากสร้างวัดมหาธาตุแล้วน่าจะรวมไปถึงวัดอื่น ๆ ในบริเวณกลางเมือง ได้แก่ วัดตระพังเงิน วัดตระพังทอง วัดชนะสงคราม</p> <p>3. สำนักพระพุทธสิหิงค์กล่าวว่า เสด็จยกกองทัพไปเยือนนครศรีธรรมราชไปขอและรับ พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งนำมาจากลังกา ระยะเวลาดังกล่าวนี้สันนิษฐานโดย ชจร สุขพานิช ว่า ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าจันทรภาณุ องค์ที่ยกกองทัพไปโจมตีลังกาในปี พ.ศ. 1790</p> <p>1. ขึ้นครองราชย์ต่อจาก พ่อขุนศรีอินทราทิตย์</p>

สมัยกษัตริย์สุโขทัยครองราชย์	พุทธศักราช	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยสรุป ที่มีผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับการสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
<p>สมัยสุโขทัยตอนกลาง เมืองสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรือง</p> <p>5. พ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.1822-1841)(ประเสริฐ) (พ.ศ.1822-1842)(ลินชัย)</p>	<p>พ.ศ.1800-1802</p> <p>พ.ศ.1822</p> <p>พ.ศ.1824</p> <p>พ.ศ. 1826</p> <p>ราว พ.ศ.1826-1837</p> <p>พ.ศ.1828-1837</p>	<p>1.พ่อขุนรามคำแหงอายุได้ 19 ปีรวบรวมในสงครามเมื่อครั้งขุนสามชนยกมาตีเมืองตาก น่าจะเกิดในปี พ.ศ. 1800-1802(สันนิษฐานโดย วิไลลักษณ์ เมฆวรรค์)</p> <p>2.ขึ้นครองราชย์ต่อจาก พ่อขุนบานเมือง</p> <p>3.พระสงฆ์ชาวอมรณาโดย พระอนุมิตเถระ ซึ่งภายหลังมีนามว่า พระอุทุมพรบุปผามหาสวามี ได้นำพระสงฆ์ชาวอมรณาจากเมืองเป็นจำนวน 12 รูปได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกา และได้บวชแปลงเข้าในสำนัก มหาภักตปะในวัดอุทุมพรศิริ ในลังกา เมื่อศึกษาสำเร็จแล้วพระสงฆ์ทั้งหมดได้เดินทางกลับมายังเมืองพัน ตั้งวัดของกลุ่ม สิงหลภิกษุ ขึ้น ต่อมาเรียกว่า นิกายอรัญวาสี สำนักอุทุมพรศิริ</p> <p>4.พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์ ลายสือไทย มีกล่าวถึงในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า ประดิษฐ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1826</p> <p>5.ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหงได้นิมนต์ มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรย จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาเป็นศาสนบุคคคลหลักของสังคม ช่วงเวลานี้นิยมพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกา เน้นคำสอนใน พระไตรปิฎกบาลี</p> <p>6.ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวไว้ว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงให้ขุด พระธาตุขึ้นเพื่อให้ประชาชนมานมัสการบูชาเป็นเวลาหนึ่งเดือน หกวัน แล้วนำไปประดิษฐานไว้ใน เจดีย์กลางเมืองศรีสัชนาลัย ที่วัดช้างล้อม ใช้เวลาสร้างวัดช้างล้อมทั้งสิ้น 9 ปี แสดงให้เห็น คติความเชื่อเรื่องพระธาตุ</p> <p>สันนิษฐานว่ามีการสร้างวัดอื่น ๆ ในเมืองด้วยในช่วงเวลานี้ ได้แก่ วัดเขาสวรรคต วัดเขาพนมเพลิง</p> <p>นอกจากนี้ ยังมีกล่าวใน ศิลาจารึกหลักที่ 1 ถึงพิธีกรรมการไหว้ "พระขลุ่ยผี" อันเป็น คติความเชื่อดั้งเดิม</p>
<p>6. พระยาไสสงคราม (พ.ศ.1842-1866)(ลินชัย)</p>	<p>พ.ศ.1842</p>	<p>1.ขึ้นครองราชย์ต่อจากพ่อขุนรามคำแหง</p>
<p>7. พระยาเลอไทย (พ.ศ.1866-1884)(ลินชัย)</p>	<p>พ.ศ.1866</p> <p>พ.ศ.1882</p> <p>พ.ศ.1882</p>	<p>1.ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระยาไสสงคราม</p> <p>2.จารึกวัดบางสนุก จารึกเมื่อพ.ศ. 1882 พบว่าพุทธศาสนาเถรวาทมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ศาสนาเถรวาทตามแนวคิดในคัมภีร์บาลีที่แต่งในลังกา ได้แก่ คัมภีร์ขึ้นอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษ ได้รับความนิยมเป็นอันมาก ในล้านนามีการแต่งคัมภีร์ทางศาสนาตามแนวทางนี้ ได้แก่ ปัญญาสชาดก สัมภารวิบาท ทันตชาตุนิธาน และสารสังคหะ สาธารธรรมในช่วงนี้เน้น ประวัติพระพุทธรเจ้าเรื่องปาฏิหารีย์ ความเชื่อในความอัครจริยของพระธาตุ</p> <p>3.พระยาเลอไทยส่งราชบุตรคือพระยาภิไทย ไปเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย</p>

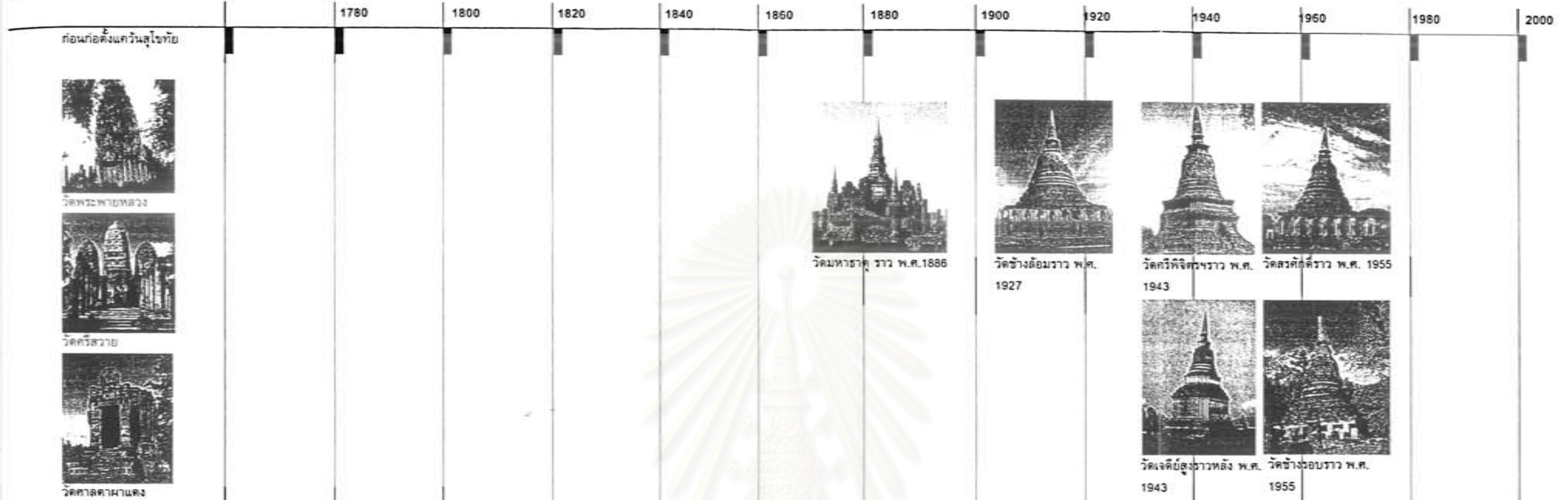
สมัยกษัตริย์สุโขทัยครองราชย์	ปีพุทธศักราช	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยสรุป ที่มีผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับ การสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
<p>8. พระยาจ๋วนำถม (พ.ศ. 1884-1890)(สิ้นชีพ)</p>	พ.ศ. 1884-1888	<p>4. เริ่มก่อสร้าง วัดเจติยเจ็ดแถว นาย เอ.บี. กริสโวลด์ สันนิษฐาน กำหนดอายุการก่อสร้างวัดเจติยเจ็ดแถว น่าจะอยู่ในระยะเวลาที่พระเจ้าลิไทย ทรงเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย ตรงกับสมัยของพระราชบิดาของพระองค์คือพระเจ้าเลอไทย และระยะที่มีการสร้าง, ปฏิสังขรณ์ วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ในราว พ.ศ. 1886 อย่างไรก็ตามก็อาจเริ่มก่อสร้างวัดเจติยเจ็ดแถวในสมัยพระยาจ๋วนำถมก็ได้ เรื่อง พ.ศ. ในทางประวัติศาสตร์อาจมีความคลาดเคลื่อนกันเล็กน้อย</p>
	พ.ศ. 1884	<p>1. ยึดครองราชบัลลังก์ ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระยาเลอไทย</p>
	พ.ศ. 1883-1884	<p>2. พระสุมนะเถระ และพระอโนมทสี เดินทางไปบวชแปลงนิกายและศึกษาตำมภีรทางศาสนาได้แก่ คัมภีร์ชินนอรรกถา ฎีกา และปรกณพิเศษ ที่นครพิน(มอญ) จาก นิกายอริยวาสี สำนักอุทุมพรศิริ เมื่อกลับมาแล้วพระอโนมทสีจึงจำพรรษาอยู่ที่ศรีสัชชนาลัยแต่พระสุมนะเถระจำพรรษาอยู่ที่สุโขทัย ครั้งนั้นพระสุมนะเถระพบ พระบรมสารีริกธาตุ ในเจดีย์ร้างองค์หนึ่ง ซึ่งอยู่ระหว่างทางสุโขทัยไปศรีสัชชนาลัย จึงนำไปถวายพระยาสิทธิไทยที่เมืองศรีสัชชนาลัย สมัยนั้นพระยาสิทธิไทยเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย พระองค์มีศรัทธาต่อพุทธศาสนาเถรวาทมาก</p>
	<p>พ.ศ. 1886 (สันนิษฐานโดย นาย เอ.บี. กริสโวลด์)</p>	<p>3. ในสมัยนี้ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี (เมื่ออายุ 26 ปีเคยออกสงครามช่วยพระยาเลอไทย เมื่ออายุ 31 ปีออกบวช แล้วก็ออกจากแคว้นสุโขทัยจาริกแสวงบุญไปยังปูชนียสถานของบ้านเมืองและแคว้นต่าง ๆ จนถึงเมืองลังกา บางแห่งก็ช่วยบูรณะปฏิสังขรณ์จำพรรษาอยู่ถึงกานานหลายปี และเป็นทีเคารพเลื่อมใสของชาวสิงหล) เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ให้ริ่พระมหาธาตุเจดีย์เดิม และสร้างต่อเติม พระมหาธาตุเจดีย์ วัดมหาธาตุ ขึ้นใหม่ ส่วนที่สร้างในสมัยนี้คาดว่าได้แก่ส่วนยอดและองค์เจดีย์ (อย่างไรก็ดี มีการขุดพบแผ่นลานทองที่เจดีย์ประจําุมวัดมหาธาตุ จารึกพ.ศ. 1927 ซึ่งตรงกับสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 เสนอ นิลเดช สันนิษฐานว่าอาจสร้างในยุคหลังจากนี้ก็ได้)</p>
พ.ศ. 1888	<p>4. พระมหาธรรมราชาลิไทยเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัยได้ 6 ปี ขณะยังเป็นเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ ไตรภูมิพระร่วง ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1888 โดยรวบรวมขึ้นจาก คัมภีร์อรรคถา มากกว่า 30 คัมภีร์เพราะความเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งทั้งนี้ อาจได้รับความช่วยเหลือจาก พระสุมนะเถระ ซึ่งในยุคหลังต่อ ๆ มา ไตรภูมิพระร่วง เป็นพื้นฐานการสร้างระบบ ค่านิยมพฤติกกรรมบุญ ขึ้นในสังคมไทย และยังทำให้เกิดระบบคติความเชื่อที่เนื่องด้วยพุทธธรรมขึ้นด้วย ได้แก่ คติพุทธกาล 5,000 ปี คติโพธิสัตว์ และ ความหวังพุทธภูมิ คติพระศรีอาริยมุตไฉโร คติพระธาตุ คติพระศรีมหาโพธิ์ คติพระพุทธรูป</p>	

สมัยกษัตริย์สุโขทัยครองราชย์	ปีพุทธศักราช	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยสรุป ที่มีผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับการสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
9. พระยาสิทธิไทย (พ.ศ.1890-1917)(ประเสริฐ) (พ.ศ.1890-1917)(สินชัย) (พ.ศ.1890-1913)(สุจิตต์)	พ.ศ. 1890 พ.ศ.1890-	1.ระดมพลออกจากเมืองศรีสัชชนาลัย เข้าฟันประตูเมืองสุโขทัยแล้ว ประหารศัตรู เพื่อยึดครองราชบัลลังก์ แล้วขึ้นครองราชย์ต่อจาก พระ ยงจันทรมาน
	พ.ศ. 1892	2.จากเมื่อพ.ศ.1888 สมัยนั้นพระยาสิทธิไทย เป็นอุปราชครองเมืองศรี สัชชนาลัยเริ่มก่อสร้างวัดเจดีย์เจ็ดแถว คาดว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถว สร้างต่อเนื่องมาจนกระทั่งสมัยนี้
	พ.ศ. 1893	3.พระยาสิทธิไทยดำเนินกลยุทธ์ทางศาสนาและการเมือง โปรดให้หล่อ รูปพระอิศวร พระวิษณุ ประดิษฐาน ณ หอเทวาลัย มหาเกษกร ในป่า มะม่วงเมืองสุโขทัย เพื่อให้เหล่าดาบส และพราหมณ์บูชาเป็นประจำ และมีการส่งพระภิกษุออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองต่าง ๆ หลายแห่งคือ พระนิยทัสสี เดินทางไปเผยแผ่พระศาสนาที่เมือง อโยธยา พระสุวัณณศิริ เดินทางไปเผยแผ่ที่เมืองหลวงพระบาง พระเวสภู เดินทางไปเผยแผ่พระศาสนาที่เมืองน่าน พระพุทธศาคร พระสุชาติ พระเชเมะ และพระศัทธาธิสสะ เดินทางไปปฏิบัติพระ ศาสนาอยู่ในเมืองสองแคว
	พ.ศ. 1900	4.พระเจ้าอยู่ทอังก์ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่ และแคว้นต่าง ๆ โดยรอบแคว้นสุโขทัยล้วนมีกำลังเข้มแข็ง
	พ.ศ. 1902	5.พระยาสิทธิไทยได้เสด็จไปประดิษฐาน พระมหาธาตุเจดีย์ที่เมืองนคร ชุม (กำแพงเพชร) เป็นพระธาตุที่นำมา จากลังกาทวีปและนำ ต้นศรี มหาโพธิ์ จากต้นที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ขณะผจญมารและได้ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มาปลูกหลังพระเจดีย์มหาธาตุ
	พ.ศ. 1902	6.พระยาสิทธิไทยโปรดให้พิมพ์รอย พระพุทธบาทที่เขาสุมภู ในเมือง สุโขทัย รวมทั้งเขาในเมืองศรีสัชชนาลัย เขาจอมทองในเมืองบางพาน และเขาที่ปากพระบางด้วย ในสมัยนั้นลังกาเป็นเมืองแก้วเมืองสวรรค์ ที่ชาวไทยนิยมชมชื่น
	พ.ศ. 1905	7.พระยาสิทธิไทยเอาพลไปปราบแล้วได้เมืองสรลวงสองแคว แต่ต่อมา พระเจ้าอยู่ทอหรือสมเด็จพระรามาธิบดี ยกกองทัพขึ้นไปยึดเมืองสอง แควอันเป็นที่มั่นสำคัญของเมืองเหนือไว้ได้
	พ.ศ. 1905	8.พระยาสิทธิไทยนิมนต์ พระอุทุมพรบุปผามหาสวามีสังฆราช นัก ปราชญ์ทางพุทธศาสนา "มีศีลาจารและรู้พระปริกฺกโคธ" จากนครพัน ในเมืองมอญ (เป็นสังฆราชชาวมอญได้เดินทางไปศึกษาพระพุท ธศาสนาในลังกาหรืออาจเป็น สังฆราชองค์หนึ่งที่หนีราชภัยจากพระ เจ้าแผ่นดินลังกาไปอยู่เมืองมอญ) ให้ไปจำพรรษาอยู่เมืองสุโขทัย ที่ วัดป่ามะม่วง แล้วต่อมาพระยาสิทธิไทยก็ทรงผนวชกับ พระอุทุมพรบุ ปผามหาสวามีสังฆราช เพื่อใช้ฐานะพระสงฆ์ขอปิดหีบาศเมืองสองแคว คืนจากพระเจ้าอยู่ทอ
	พ.ศ. 1912	9.พงศาวดารเหนือ กล่าวถึง "พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก" หรือ พระยา สิทธิไทยไปครองเมืองอยู่เมืองสองแคว ในช่วงเวลานี้สร้างพระพุทธรชิน ราช พระพุทธรชินลี และพระศรีศาสดา
	พ.ศ. 1912	10.ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเกิดขึ้นเมื่อ สมเด็จพระรามาธิบดี หรือพระเจ้าอยู่ทอเสด็จสวรรคต

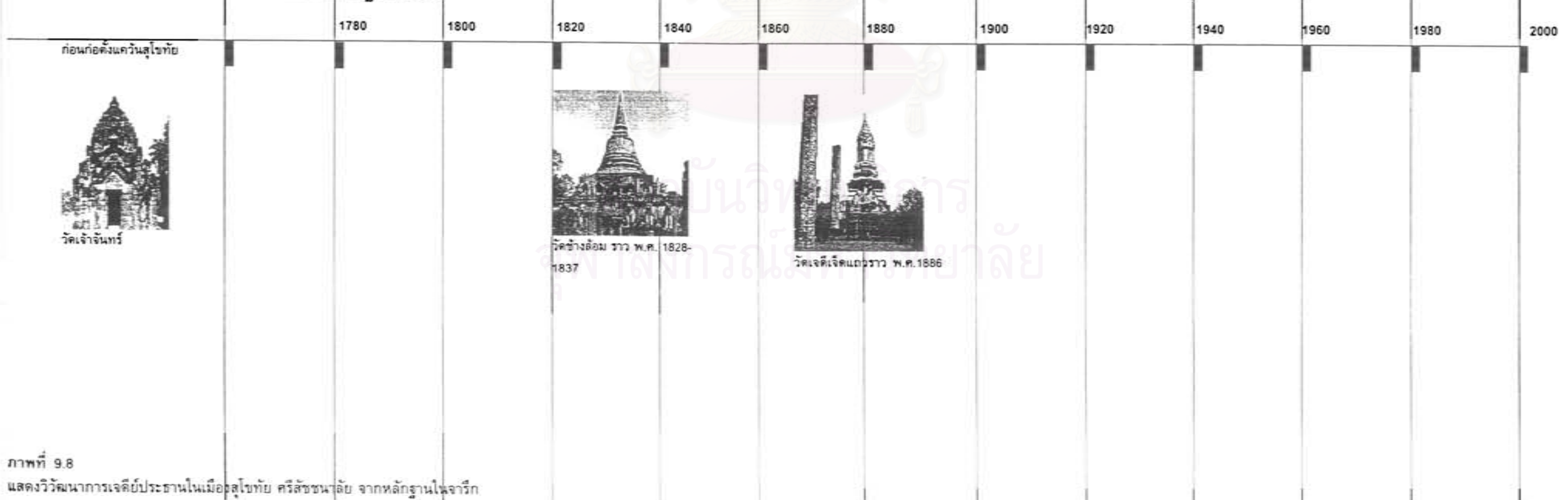
สมัยกษัตริย์สุโขทัยครองราชย์	ปีที่ออกตรา	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยสรุป ที่มีผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับการสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
<p>สุโขทัยตอนปลาย ตกอยู่ใต้อิทธิพลกรุงศรีอยุธยา</p> <p>10. พระมหาธรรมราชาที่ 2 (พ.ศ. -1942)(สินชัย)</p> <p>11. พระยาไสลไทย (พ.ศ. -1962)(ประเสริฐ) (พ.ศ. -1962)(สินชัย) (พ.ศ. 1931-1962)(สุจิตต์)</p>	พ.ศ. 1912-3	11.พระยาสิทธิธรรมเรียกไพร่พลบ้านเมืองต่าง ๆ ในแคว้นนครศรีธรรมราชให้มาช่วยสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
	พ.ศ. 1912	12.พระยาก็อนาจากเมืองเชียงใหม่มีมนต์พระสมณเถระ จากเมืองสุโขทัยไปพำนัก ณ วัดพระยืน เมืองลำพูน ระยะเวลาหนึ่ง เพื่อเผยแผ่พระศาสนาและได้สร้าง พระพุทธรูป และจารึกแบบสุโขทัย ยังปรากฏจนทุกวันนี้ นอกจากนี้ พระสมณเถระยังช่วยเจรจายกเมืองตากคืนจากแคว้นล้านนาด้วย ต่อมาพระยาก็อนาทรงสร้าง วัดบุปผารามมหาวิหาร (วัดสวนดอก) ถวายพระสมณเถระ และได้สร้าง เจดีย์แบบสุโขทัยยอดบัวตูม ประดิษฐานพระบรมธาตุ ไว้ด้วย(ปัจจุบันเปลี่ยนไปแล้ว)
	พ.ศ. 1913-พ.ศ. 1914	13.พระยาสิทธิวาสนาหมคนุญญาธิการ สวรรคต ตั้งนขุนหลวงพ่องั่วหรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงต้องยกกองทัพขึ้นไปยึดอำนาจในแคว้นสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 1914 แคว้นสุโขทัยตกอยู่ใต้อิทธิพลกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่นั้นมา ต่อมาขุนหลวงพ่องั่วตั้งผู้ปกครองแคว้นสุโขทัยสองพระองค์คือ พระมหาเทวีผู้เป็นชายา และพระศรีเทพวาหุผู้เป็นราชโอรส วัดราหู(สันนิษฐาน)
	พ.ศ.1927	1.พบศิลาจารึกที่ วัดช้างล้อม เมืองสุโขทัย จารึกเมื่อพ.ศ.1927 สันนิษฐานว่า วัดช้างล้อม อาจสร้างในเวลาใกล้เคียงกับพ.ศ.ที่ระบุในจารึกที่พบในวัด
	พ.ศ.1931	2.สมเด็จพระบรมราชาธิราช หรือขุนหลวงพ่องั่วสวรรคต พระราเมศวรจากราชวงศ์อู่ทองขึ้นครองกรุงศรีอยุธยา
	พ.ศ.1938	3.เจ้านครอินทร์ ผู้มีมารดาเป็นวงศ์สุโขทัย และมีชายาองค์หนึ่งเป็นเจ้าหญิงวงศ์สุโขทัย ได้ย้ายมาขึ้นครองแคว้นที่เมืองสุพรรณ ต่อมาเจ้านครอินทร์ได้ขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยา มีพระนามว่า สมเด็จพระนครินทราชาธิราช
	พ.ศ.1942	4.พบจารึกพ.ศ.1942 บอกเรื่องราวการสร้าง วัดโสภารามและวัดวิหารทอง จากฐานที่หลงเหลืออยู่คาดว่า มีเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
	ไม่ปรากฏพ.ศ.	1.สมเด็จพระนครินทราชาธิราชได้ส่งนายอินทรสงครามผู้เป็นขุนนางส่วนพระองค์ขึ้นไปอยู่ช่วยราชการอยู่ในเมืองสุโขทัยด้วย
	พ.ศ.1943	2.สมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาดา ซึ่งเป็นพระราชมารดาของสมเด็จพระธรรมราชาธิบดีศรีสุรยวงศ์บรมपाल ให้สร้าง วัดศรีพิจิตร กิติกัลยาราม แล้วทรงอาราธนา สมเด็จพระมหาศรีกิตติ มาเป็นเจ้าอาวาส ต่อมาใน พ.ศ. 1946 ทรงปลุกปั้น พระศรีมหาโพธิ์ ไว้ในวัดนี้

สมัยกษัตริย์สุโขทัยครองราชย์	ปีพุทธศักราช	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์โดยสรุป ที่มีผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับการสร้างวัด และเจดีย์ประธาน
	หลังพ.ศ.1943	3.ในสมัยนี้ นิยมการสร้างวัดในพุทธศาสนาหันมาก หลังจากสร้างเจดีย์วัดศรีพิจิตรที่วัดกัลยาณาราม สันนิษฐานว่ามีการสร้าง วัดเจดีย์สูง ต่อมา เพราะมีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานสูงเช่นกัน แต่มีการพัฒนารูปแบบตรงส่วนฐานเป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานสูงไม่มีชุ่มกิศ
	พ.ศ.1955	4.พระยาไสลือไทยทรงโปรดฯ ให้นายอินทสรศักดิ์สร้างวัดถวายแด่พระมหาเถรธรรมไตรโลกญาณทัสสี ชื่อ วัดสรศักดิ์
	พ.ศ.1955	5.มีการสร้าง วัดช้างรอบ ถวาย พระมหาเถรธรรมไตรโลกญาณทัสสี พระเถระผู้นิยมเจดีย์รูปแบบทรงระฆังช้างล้อม ซึ่งน่าจะเป็นรูปแบบเดียวกับที่วัดสรศักดิ์
		ดังที่กล่าวมาเป็นวัดในเมืองสุโขทัย คาดว่าคงมีการสร้างวัดในคริสต์ชนาตั้งขึ้นด้วย ได้แก่ วัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดสวนแก้วน้อย วัดสระไผ่น้ำ และวัดโลกสิงคาราม รูปแบบเจดีย์วัดเหล่านี้ล้วนได้รับอิทธิพลกรุงศรีอยุธยา
	พ.ศ. 1962	6.พระมหาธรรมราชาไสลือไทยสวรรคต เพื่อควบคุมบ้านเมืองในดินแดนแคว้นสุโขทัยทั้งหมด สมเด็จพระนครินทราชาธิราช จึงโปรดให้โอรสคือ เจ้าสามพระยาขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก
<p>12. พระยาบรมपाल (พ.ศ. -1981)(ประเสริฐ) (พ.ศ. -1981)(สินชัย) (พ.ศ.1967-1991)(สุจิตต์)</p>	พ.ศ. 1967	<p>1.สมเด็จพระนครินทราชาธิราชเสด็จสวรรคต เจ้าสามพระยาจึงได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาในพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2แล้วให้ พระมหาธรรมราชาบรมपाल ครองเมืองพิษณุโลก</p> <p>2.สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็เริ่มปฏิรูปการปกครองโดยตั้งอำนาจทั้งหมดให้รวมศูนย์อยู่ที่ราชธานีกรุงศรีอยุธยาแต่เพียงแห่งเดียว ซึ่งเท่ากับเพิ่มอำนาจในพระองค์เองแล้วลดอำนาจเครือญาติเมืองต่าง ๆ ลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ลดอำนาจเครือญาติในราชวงศ์สุโขทัยที่เมืองพิษณุโลก สุโขทัยหมดสิ้นอำนาจทางการเมืองตั้งแต่นั้นมากษัตริย์สุโขทัยเป็นเพียงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของอาณาจักรสยามที่มีอยุธยาเป็นศูนย์กลางเท่านั้น</p>

วิวัฒนาการเจดีย์ประธานในเมืองสุโขทัย จากหลักฐานในจารึก

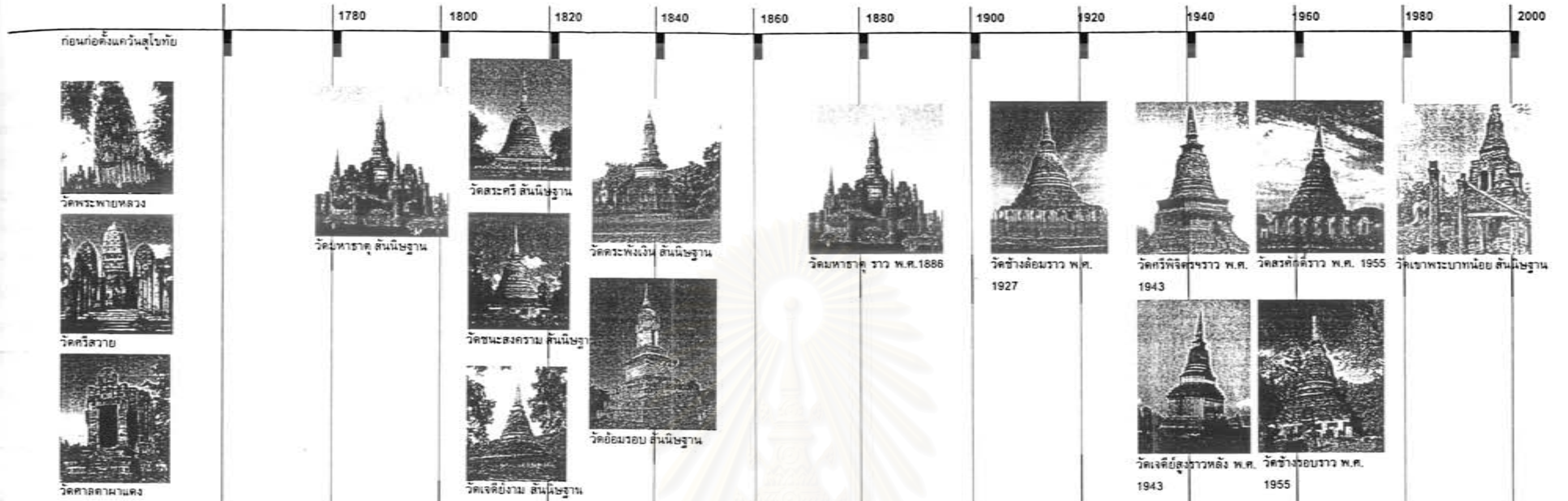
วิวัฒนาการเจดีย์ประธานในเมืองศรีสัชชนาลัย จากหลักฐานในจารึก

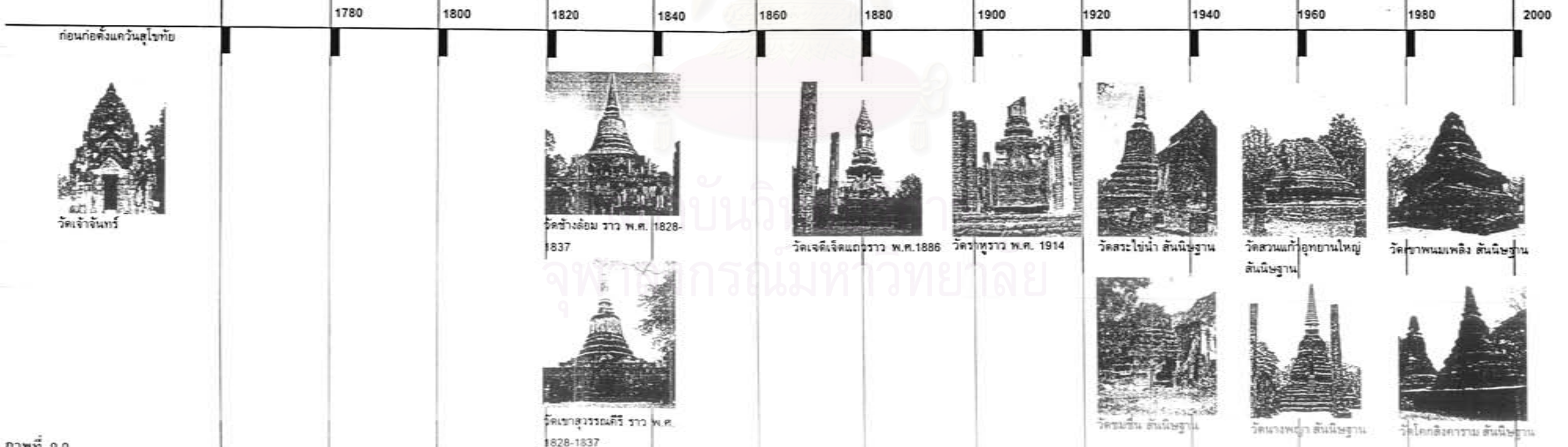
ภาพที่ 9.8 แสดงวิวัฒนาการเจดีย์ประธานในเมืองสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย จากหลักฐานในจารึก

หมายเหตุ เจดีย์ประธานที่ไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ คือเจดีย์ประธานที่ไม่อาจกำหนดอายุได้ เพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่เพียงพอและไม่อาจเทียบเคียงอายุกับเจดีย์ประธานองค์อื่น ๆ ที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้

วิวัฒนาการเจดีย์ประธานในเมืองสุโขทัย จากหลักฐานในจารึก และการสันนิษฐาน

วิวัฒนาการเจดีย์ประธานในเมืองศรีสัชนาลัย จากหลักฐานในจารึก และการสันนิษฐาน

ภาพที่ 9.9 แสดงวิวัฒนาการเจดีย์ประธานในเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย จากหลักฐานในจารึก และการสันนิษฐาน

หมายเหตุ เจดีย์ประธานที่ไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ คือเจดีย์ประธานที่ไม่อาจกำหนดอายุได้ เพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่เพียงพอและไม่อาจเทียบเคียงอายุกับเจดีย์ประธานองค์อื่น ๆ ที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้

การสร้างเจดีย์ฐานสูงเช่นเดียวกันคือ เจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูง รูปแบบของส่วนฐานเจดีย์ที่ยกสูงนั้นคล้ายกันมาก แต่ฐานเจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูงไม่มีซุ้มทิศอยู่โดยรอบ ส่วนองค์เจดีย์มีลักษณะคล้ายกันมาก หลังจากนั้นราว พ.ศ.1955 พบหลักฐานการสร้างเจดีย์อีกรูปแบบหนึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังข้างล้อม คือ เจดีย์ประธานวัดสระศักดิ์ สร้างขึ้นโดยนาย อินทรสระศักดิ์ และ เจดีย์ประธานวัดข้างรอบ ที่สร้างขึ้นเพื่อถวายแก่พระมหาเถรธรรมไตรโลกญาตทัสสี ใน พ.ศ. 1955 ปีเดียวกัน น่าสังเกตว่าสมัยนี้ไม่มีการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์อีก แต่นิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆังฐานสูง และเจดีย์ทรงระฆังข้างล้อม ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเจดีย์ทั้งสองแบบนี้เป็นรูปแบบที่ประณีประนอมของแคว้นสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา เพื่อสร้างขึ้นบนดินแดนสุโขทัย หากพิจารณาองค์ประกอบและรายละเอียดต่าง ๆ ก็เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะแบบสุโขทัย แต่ถ้าพิจารณารูปแบบของเจดีย์แล้ว เจดีย์รูปแบบเดียวกันนี้มีสร้างขึ้นในดินแดนอื่น ๆ เช่นกัน เช่น ที่กรุงศรีอยุธยา หรือที่เมืองเชียงใหม่ต่างมีรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานสูง และเจดีย์ทรงระฆังข้างล้อม ทั้งสิ้น

9.3 สรุปแนวความคิดในการออกแบบพระสถูปเจดีย์ประธานสมัยสุโขทัย ที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อและพิธีกรรมในระบบสากลบนพื้นฐานสภาพสังคมสมัยสุโขทัย

9.3.1 แนวคิดหลักในการออกแบบพระสถูปเจดีย์ประธานสมัยสุโขทัย ซึ่งแนวคิดหลักนี้จะช่วยให้เรามองเห็นและเข้าใจ แนวทางการออกแบบที่หลากหลายในโลกทัศน์ของชาวสุโขทัย

9.3.1.1 การออกแบบเจดีย์ใช้คติผสมผสานจากหลายศาสนา เป็นไปในลักษณะของการประณี ประนอมและผสมผสานคติความเชื่อใน ศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาพุทธเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์

9.3.1.2 ในโลกทัศน์ของชาวสุโขทัยแล้ว ถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้หันโลกพระองค์เป็นผู้อยู่เหนือขอบเขตของจักรวาล ดังนั้น การออกแบบเจดีย์เพื่ออ้างอิงตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาลเมื่อใช้สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าในลักษณะใด ๆ ก็ตามมีความหมายหมายถึง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้แก่ พระอดีตพุทธเจ้าพระสมณโคตม และพระอนาคตพุทธเจ้า ทั้งหมดล้วนมีความหมายหมายถึงพระพุทธเจ้าผู้อยู่เหนือโลก พระองค์อยู่เหนือสภาวะระดับสามัญระดับธรรมดา พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในทุกโลกทุกภพ การออกแบบสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าจึงแสดงให้เห็นสภาวะที่อยู่ระดับพ้นโลก(โลภียะ)

ของพระองค์ พระองค์จึงสามารถปรากฏกายสัญลักษณ์ ณ ที่ตำแหน่งใด ๆ ในผังของเจดีย์ หรือในรูปด้านก็ได้

9.3.2 แนวคิดในการกำหนดตำแหน่งและทิศทางของพระสถูปเจดีย์ประธาน

9.3.2.1 พระสถูปเจดีย์ประธานทุกรูปแบบกันมีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญร่วมกัน 3 ประการ

- ก. แพนผังของพระสถูปเจดีย์เริ่มจากจุดศูนย์กลาง แล้วขยายออกไปจากจุดศูนย์กลางอย่างมีสัดส่วน
- ข. ปริมาตรของพระสถูปเจดีย์มีแนวแกนตั้งเป็นแกนกลาง แล้วขยายปริมาตรของพระสถูปเจดีย์ออกไปจากแนวแกนตั้ง (แกนตั้ง) อย่างมีสัดส่วน
- ค. พระสถูปทุกรูปแบบมีตำแหน่งที่ตั้งที่สอดคล้องกับทิศทางทั้งสี่โดยรอบ

9.3.2.2 การออกแบบพระสถูปเจดีย์มีการนำพิธีกรรมมาใช้ เพื่อการกำหนดแผนผังของพระสถูปเจดีย์ เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้าด้วยกัน และอาจรวมไปถึงความเชื่อดั้งเดิม ดังมีตัวอย่างให้เห็นในศิลาจารึกที่จารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย

9.3.2.3 ในพิธีกรรมการสร้างพระสถูปเจดีย์ ใช้ตำแหน่งพระอาทิตย์เพื่ออ้างอิงเป็นตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาลและกำหนดศูนย์กลางของพระสถูปเจดีย์ด้วย เพื่อค้นหาทิศทางที่สามารถกำหนด อ้างอิงตำแหน่งของจุดศูนย์กลางจักรวาลที่อยู่เหนือโลก ให้ปรากฏบนพื้นที่โลกได้

9.3.2.4 การออกแบบพระสถูปเจดีย์ เพื่ออ้างอิงเป็นตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาลนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยระบบเรขาคณิต (ศูนย์กลางจักรวาลนี้เป็นสัญลักษณ์ที่เปรียบเป็นจุดกำเนิดของภพภูมิต่าง ๆ) โดยเปรียบเทียบตำแหน่งเจดีย์ประธานที่ถือเป็นตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาล เป็นศูนย์กลางทางเรขาคณิต ที่ไม่มีรูปร่าง ไม่มีมิติ และไม่ขึ้นกับกาลเวลา

9.3.3 แนวคิดในการกำหนดปริมาตรและขอบเขต และทิศทางของแผนผังพระสถูปเจดีย์

9.3.3.1 พระสถูปเจดีย์ขยายปริมาตรจากจุดศูนย์กลาง โดยใช้พิธีกรรมกำหนดขอบเขตของจักรวาลให้มีรูปร่างและปริมาตร เพื่อจัดวางระเบียบและสร้างสรรค์จักรวาลขึ้นอย่างมีหลักเกณฑ์ พิธีกรรมนั้นจะเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์และการโคจรของพระอาทิตย์

9.3.3.2 การจัดวางตำแหน่งของพระสถูปเจดีย์ จัดวางตามพระสูตรในคัมภีร์พุทธศาสนา ได้กล่าวไว้ว่า การประดิษฐานพระธาตุ หรือสถูปเจดีย์ ควรเลือกตำแหน่งสร้างพระสถูปเจดีย์ที่ทางสี่แพร่งเพื่อให้สามารถมองเห็นพระสถูปเจดีย์ชัดเจนจากทิศทั้งสี่ เมื่อมองในผังจะปรากฏเห็นทิศทั้ง 4 เป็นแกน

การจัดวางทิศทางและพื้นที่ของพระสถูปเจดีย์ในพุทธประวัติหลายตอน มีเรื่องราวมากมายในพุทธประวัติที่กล่าวถึงปฏิหารีย์เกี่ยวกับทิศทาง มีสัญลักษณ์ว่าด้วยเรื่องทิศทางและแกนแฝงอยู่ในรายละเอียดของพุทธประวัติโดยตลอด ทั้งนี้เพราะต้องการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการตรัสรู้ พระองค์ทรงตระหนักถึงความจริงว่าทรงเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งและจักรวาล การออกแบบพระสถูปเจดีย์จึงมีการนำเรื่องราวเกี่ยวกับทิศทางและพื้นที่ตามคติในพุทธศาสนามาใช้

ในการสร้างศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ก็มีหลักการเช่นเดียวกันนี้ เรื่องราวของทิศทั้งสี่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระพรหม เทพเจ้าแห่งการสร้างสรรค์ พระองค์เป็นสัญลักษณ์แห่งการแผ่ขยายพื้นที่ไปตามทิศต่าง ๆ หรือพระอินทร์ ผู้ตรึงจักรวาลไว้ไม่ให้สั่นไหว ทรงอาศัยอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุอันมีทิศทั้ง 4 เป็นแกน

9.3.4 การจัดวางแผนผังพระสถูปเจดีย์อาจใช้วิธีกำหนดให้แผนผังพระสถูปเจดีย์เป็นรูปสัญลักษณ์ธรรม

9.3.4.1 แผนผังของพระสถูปเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ธรรม รูปกงล้อ พระสถูปมีผังเป็นสัญลักษณ์ธรรมรูปกงล้อเพื่ออ้างอิงถึงภาพของจักรวาล มีศูนย์กลางเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีวงล้อที่ขยาย

ออกไปเปรียบเป็นภพภูมิต่าง ๆ ที่ขยายออกไป และมีซี่ล้อเป็นเส้นเชื่อมต่อกภพภูมิต่าง ๆ เข้าด้วยกัน กงล้อในสัญลักษณ์ธรรมนี้มีสองความหมาย คือ ก. เป็นกงล้อแห่งภาวะจักรหรือสังสารวัฏ ข. เป็นกงล้อแห่งธรรมจักร แต่หากพิจารณาด้วยดวงตาแห่งธรรมแล้ว กงล้อทั้งสองมีแก่นแท้ของความหมายเป็นหนึ่งเดียว

9.3.4.2 แขนงพระศกูปเจดีย์ในสัญลักษณ์ธรรม รูปดอกบัว เมื่อดอกบัวและใบบัวมีความหมายเป็นเครื่องคำจุนจักรวาล ซึ่งปรากฏมีการใช้องค์ประกอบที่แสดงถึงสัญลักษณ์ของดอกบัวเป็นฐานรองรับสิ่งอันมีความหมายเป็นจักรวาล หรือศูนย์กลางจักรวาล เช่น พระพุทธรูป และพระศกูปเจดีย์ ใน "ไตรภูมิพระร่วง" ดอกบัวยังเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการกำเนิดแห่งพุทธะ

9.3.4.3 แขนงพระศกูปเจดีย์ในสัญลักษณ์ธรรม รูปเรขาคณิตวงกลม และสี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นรูปทรงพื้นฐานที่ปรากฏอยู่ในแผนผังของพระศกูปเจดีย์ รูปจัตุรัสที่ซ้อนกันหลาย ๆ ชั้นในแผนผังของพระศกูปเจดีย์ อาจหมายถึงชั้นภูมิจากสูงไปยังชั้นภูมิที่ต่ำลงเมื่อเรียงจากภายในออกสู่ภายนอก

ในแผนผังของพระศกูปเจดีย์มีการใช้รูปทรงพื้นฐาน 2 แบบ คือ รูปทรงกลม หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหว หรือโลก ส่วน รูปทรงจัตุรัส หมายถึง ความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง หรือแดนสวรรค์ เมื่อนำรูปทรงกลม และรูปทรงจัตุรัสมารวมกันในแผนผัง เปรียบเสมือนการหลอมรวมกันของสิ่งอันเป็นนามธรรม และรูปธรรม

9.3.4.4 แขนงพระศกูปเจดีย์ในสัญลักษณ์ธรรม รูปมณฑล มณฑล อาจหมายถึง เขตพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรม และเป็นอาณาเขตศักดิ์สิทธิ์ มณฑลจึงเป็นภาพที่ย่นย่อและบริสุทธิ์ที่สุดของจักรวาล หรือเป็นภาพย่อของระเบียบแห่ง "ธรรม" ในเชิงนามธรรม มณฑลมีคุณลักษณะเช่นเดียวกับแผนผังของพระศกูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นตามพิธีกรรม โดยสร้างจัตุรัสล้อมรอบวงกลม รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเหล่านี้ถูกแบ่งเป็นส่วนย่อย ๆ ตามโครงสร้างของจักรวาลในอุดมคติของชาวสุโขทัย (หรือในอุดมคติของชุมชนนั้น ๆ) หรือในบางครั้งอาจใช้รูปจัตุรัสหลัก ๆ ที่แบ่งย่อย ๆ นี้ แสดงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า (มหายาน)

ในเชิงรูปธรรม มณฑลอาจเป็นแบบย่อของชั้นภูมิต่าง ๆ หรือเป็นแบบย่อของจักรวาล แผนผังของพระสถูปไข่มณฑลสะท้อนเนื้อหาในเชิงสัญลักษณ์ ให้ปรากฏอยู่ในโครงสร้างของพระสถูปเจดีย์ โดยมณฑลถูกจัดวางไว้เพื่อการขยายรูปทรงจากผังของพระสถูปเจดีย์ไปสู่รูปทรง 3 มิติ

มณฑลรูปแบบหนึ่งคือ การแบ่งส่วนแผนผังพระสถูปเจดีย์ออกเป็น 4 ส่วน แล้วมีการเน้นแกนด้วยตำแหน่งพระพุทธรูป ถือเป็น การแสดงมณฑลของพระมุนษยพุทธเจ้า ลักษณะเช่นนี้มองเห็นได้ชัดเจนที่พระสถูปเจดีย์ประธานที่วัดหลายแห่งในสมัยสุโขทัย การประดิษฐานพระมุนษยพุทธเจ้าประจำทิศทั้ง 4 เปรียบเสมือนการหลอมรวมทิศทางและเวลาเข้าด้วยกัน เพราะพระพุทธรูปแต่ละองค์ล้วนแต่เป็นใหญ่ประจำยุค(ช่วงเวลา)ของพระองค์และเป็นใหญ่ประจำทิศด้วย

9.3.4.5 มณฑลในสมัยสุโขทัยนั้นแบ่งได้เป็น 3 ประเภท (สันนิษฐาน)

ก. การจัดวางมณฑลแบบพุทธประวัติ ตอนเสด็จมหาสถาน มีตำแหน่งศูนย์กลางพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธรูปเจ้าศรีสุ

ข. การจัดวางมณฑลแบบรอยพระพุทธรูปบาทเป็นสัญลักษณ์รูปมงคลแสดงคติจักรวาล รูปมงคลต่าง ๆ ล้วนเป็นภาพย่อของชั้นภูมิต่าง ๆ ตามคติจักรวาล

ค. การจัดวางมณฑลแบบสวรรค์ชั้นพระอินทร์ มีพระอินทร์เป็นศูนย์กลางจักรวาลบนเขาพระสุเมรุ และมีบริวารทั้ง 32 องค์อยู่โดยรอบทั้ง 8 ทิศ

9.3.5 ในการออกแบบถือว่าพระสถูปเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แห่งแกนกลางจักรวาล อันหมายถึงเส้นทางสู่นิพพานธรรม

แนวคิดเรื่องแกนจักรวาลนั้นมีกำเนิดในคัมภีร์พระเวทของศาสนาฮินดูมาก่อน ในศาสนาฮินดูนั้นถือว่าเสาแกนแห่งพระอาทิตย์ได้แบ่งแยกสวรรค์ออกจากโลก พระอาทิตย์ทำให้เกิดการมองเห็น จึงถือว่าพระอาทิตย์เป็นผู้ให้กำเนิดจักรวาล โดยมีพระอินทร์เป็นผู้ตั้งแกนพระอาทิตย์หรือแกนแห่งจักรวาลขึ้น ส่วนในทางพุทธศาสนามีตำนานที่ใกล้เคียงกัน และถือว่าแกนจักรวาลคือเส้นทางไปสู่การบรรลุนิพพาน แสดงให้เห็นถึงระดับชั้นของจิต

ในศาสนาฮินดูเสาแกนจักรวาลเป็นสัญลักษณ์แทนเทพเจ้าที่สำคัญ ได้แก่ พระศิวะ พระวิษณุ และพระอัคคี เป็นต้น เทพเจ้าเหล่านี้ในตำนานต่าง ๆ เชื่อว่าเป็นผู้สร้างสรรพจักรวาลขึ้น และมักปรากฏพระองค์ในรูปของเสาแกนจักรวาล กุมารสาวมีได้ชี้ให้เห็นว่า ทั้งศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธมีสัญลักษณ์เกี่ยวกับสิ่งเหนือโลก เรื่องจักรวาล และเสาแกนจักรวาลร่วมกันอยู่ พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเปรียบได้กับเทพเจ้าในคัมภีร์พระเวท พระองค์ทรงมีสภาวะเท่าเทียมกันในเรื่องของสัญลักษณ์เกี่ยวกับสิ่งเหนือโลก

9.3.5.1 ในการออกแบบอาจใช้สัญลักษณ์แทนแกนกลางจักรวาลด้วยภูเขาและต้นไม้ ในความเชื่อของชาวฮินดูและชาวพุทธถือว่า เขาพระสุเมรุอยู่ที่ตำแหน่งศูนย์กลางจักรวาล เช่น ในตำนานเรื่องการกวนเกษียรสมุทรโดยใช้เขาพระสุเมรุที่มีอยู่ในทั้งศาสนาฮินดูและพุทธ การกวนเกษียรสมุทรมีความหมายเปรียบกับการปฏิบัติกรรมฐานในศาสนาพราหมณ์ เพื่อเข้าสู่ตรงกลางระหว่างพลังที่ขัดแย้งกันในทิศต่าง ๆ ทำให้เกิดสภาวะที่เป็นอมตะของจิต ในพุทธศาสนาก็มีความหมายเปรียบเทียบในทำนองเดียวกัน

ต้นไม้เป็นภาพจำลองระบบจักรวาล และเป็นแกนกลางจักรวาลที่ค้ำจุนโลก มีกิ่งก้านสาขาเป็นสวรรค์ ลำต้นคือโลก และรากคือนรก กล่าวได้ว่าต้นไม้เชื่อมโยงภพภูมิต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ในพุทธประวัติต้นไม้มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้ามาโดยตลอด ดอนสำคัญคือ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ดังนั้น ต้นโพธิ์จึงกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ และยังเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าในงานพุทธศิลป์ นอกจากนี้ต้นไม้ยังแสดงถึงความหมายสองนัยที่ขัดแย้งกันคือ เป็นศูนย์กลางที่แสดงถึงความสมบูรณ์ ความมั่งคั่ง ความเป็นอมตะเหนือกาลเวลา ในขณะที่ต้นไม้ยังแสดงให้เห็นถึงการเวียนว่าย ในภพภูมิต่าง ๆ ของสรรพชีวิต ซึ่งสองความหมายที่ขัดแย้งนี้แสดงถึงสังขารมเดียวกัน

9.3.5.2 ในการออกแบบอาจเปรียบแกนกลางจักรวาล เป็นหมุดที่ตรึงโลกให้มั่นคง ในคัมภีร์พระเวทของฮินดูได้กล่าวถึง ตำนานการสร้างจักรวาลของพระอินทร์ ได้ตรึงเศียรนาควฤตะเอาไว้ด้วยวัชระของพระองค์ แสดงความหมายว่า พระองค์เป็นผู้ตรึงโลกให้มั่นคงและเป็นผู้ค้ำจุนสวรรค์และโลก พระองค์ได้แบ่งแยกสวรรค์ภูมิและโลกภูมิออกจากกัน เรื่องและความหมายนี้ใช้ในพิธีกรรมการก่อสร้างของพราหมณ์ ในพุทธศาสนาก็มีการหยิบยืมพิธีกรรมพราหมณ์มาใช้ในการก่อสร้างบ้าง แต่ในทาง

พุทธศาสนาก็มีสิ่งที่แสดงถึงความหมายของการตรึงโลกให้มั่นคง คือ พระสฏูปเจดีย์ เปรียบเป็นหมุดที่ปักลงบนพื้นโลก เปรียบเสมือนสัญลักษณ์แห่งธรรมที่ปักลงบนพื้นดินนั้น ๆ แสดงให้เห็นว่าโลกจะตรึงให้มั่นคงอยู่ได้โดยธรรม

9.3.6 แนวคิดการออกแบบพระสฏูปเจดีย์ในรูปทรงสามมิติ ส่วนองค์ระฆัง หรือเรือนธาตุ

9.3.6.1 การออกแบบพระสฏูปเจดีย์ มีรูปโดมเป็นสัญลักษณ์แห่งศูนย์กลางจักรวาล และเป็นภาชนะบรรจุจักรวาล โครงสร้างของพระสฏูปเจดีย์ตรงส่วนกลาง อาจเป็นรูปโดมหรือรูปทรงสี่เหลี่ยม มีชื่อเรียกว่า "ธาตุ-ครรภ" เป็นส่วนสำคัญที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ภายใน หรืออาจมีความหมายหมายถึง ธาตุแห่งพุทธะ หรือหมายถึงธาตุพื้นฐานในทางพุทธศาสนา ซึ่งธาตุเหล่านี้เป็นธาตุที่ทำให้กำเนิดสรรพสิ่งทั้งหลายและทำให้โลกแห่งปรากฏการณ์ทั้งหลายมีประจักษ์อยู่ได้

"ธาตุ-ครรภ" มีความหมายสองนัยคือ เป็นใจกลางที่เล็กที่สุดของจักรวาล และเป็นขอบเขตที่กว้างที่สุดของจักรวาล ดังนั้น จึงถือว่ารูปโดมของพระสฏูปได้ถูกบรรจุจักรวาลไว้ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นขอบเขตของจักรวาลด้วย กล่าวคือ สิ่งที่บรรจุอยู่ภายในภาชนะและภาชนะเป็นสิ่งเดียวกัน หลักการนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า สรรพสิ่งทั้งมวล เป็นหนึ่งเดียวกับศูนย์กลางอันไร้มิติ ดังนั้น ครรภ-ธาตุ จึงเป็นต้นกำเนิดของปรากฏการณ์ และเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทั้งมวล(ดูหลักธรรมในพุทธศาสนาเรื่องธาตุ)

9.3.6.2 การออกแบบพระสฏูปเจดีย์ มีรูปโดมอาจเป็นสัญลักษณ์แทนดอกบัว ในทางพุทธศาสนาอาจใช้สัญลักษณ์รูปดอกบัวหรือดอกบัวตูมแทน ครรภ-ธาตุ ในความหมายว่า ดอกบัวนั้นเป็นดอกบัวแห่งธรรม ได้บรรจุจากพุทธะไว้ภายใน เมื่อดอกบัวบานก็จะเผยให้เห็นพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ภายในบนฐานดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ของการเผยให้เห็นองค์พระพุทธรูปเจ้า หรือพระธรรมแห่งพระองค์ที่ซ่อนอยู่ภายในดอกบัว นอกจากนี้ในคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง ดอกบัวยังเป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดแห่งพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย

ในคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลียุคแรก ๆ ได้กล่าวเปรียบเทียบความบริสุทธิ์แห่งพระนิพพาน เสมือนกับความบริสุทธิ์ของดอกบัว และความบริสุทธิ์ของพระนิพพานและดอกบัวนี้ เปรียบได้กับความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า และความบริสุทธิ์ที่พระสงฆ์สาวกควรมี

ดอกบัวจึงมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์เป็นสองนัย คือ

- ก. การกำเนิดของพระพุทธเจ้า
- ข. ความบริสุทธิ์อันปราศจากกิเลสทั้งปวง

ดังนั้น ดอกบัวจึงมีความหมายเช่นเดียวกับ ครรรภ์-ชาติ คือ

- ก. เป็นภวณะบรรจฺจชาติพุทธะ และให้กำเนิดชาติพุทธะ
- ข. เป็นสัญลักษณ์แทนชาติพุทธทั้งหมดในจักรวาล

ด้วยเหตุนี้รูปโคมในพระสถูปเจดีย์ จึงหมายถึง

1. ชาติครรรภ์
2. ดอกบัวแห่งพุทธ

9.3.6.3 การออกแบบพระสถูปเจดีย์ใช้สัญลักษณ์รูปทรงกลมและสี่เหลี่ยมสามมิติ

ก. สัญลักษณ์รูปทรงสี่เหลี่ยม เป็นสัญลักษณ์แทน โลกมนุษย์ การแผ่ทิศทางทั้ง 4 ทิศ แสดงมิติแห่งพื้นที่และทิศทาง

ข. สัญลักษณ์รูปโคม เป็นสัญลักษณ์แทน สวรรค์ การโคจรของดวงดาว แสดงมิติแห่งเวลา เมื่อรวมกันสองรูปทรงนี้ เป็นรูปโครงสร้างของพระสถูปเจดีย์ เป็นการรวมมิติแห่งพื้นที่และเวลาเข้าด้วยกัน เกิดเป็นโลกแห่งประสบการณ์ หรือเปรียบได้กับการรวมโลกกับสวรรค์ เป็นการรวมปรากฏการณ์อันเป็นรูปธรรมและปรากฏการณ์อันเป็นนามธรรม

รูปโคมของพระสถูปเจดีย์มีความสัมพันธ์กับเขาพระสุเมธอย่างแยกไม่ออก พระสถูปรูปโคม (รวมทั้งพระสถูปเจดีย์ทรงระฆัง) นั้นบรรจฺจเขาพระสุเมธอยู่ภายใน ส่วนยอดสุดของโคมถือเป็นส่วนยอดสุดของเขาพระสุเมธ (हरमिका หรือบัลลังก์) เป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่มีพระอินทร์เป็นใหญ่อยู่บนยอดเขาพระสุเมธ

มีหลักการสร้างความสัมพันธ์ของรูปทรงกลมและสี่เหลี่ยมสามมิติ ให้มีความหมายเป็นหนึ่งเดียวกล่าวว่า รูปโดมของพระสถูปเจดีย์และเขาพระสุเมรุต่างพึ่งพากันเพื่อการดำรงอยู่ รูปโดม ที่หมายถึง ครรภใช้จักรวาลนี้ ดำรงอยู่ได้เพราะมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง ในขณะที่เดียวกัน เขาพระสุเมรุไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยไม่มี ครรภใช้จักรวาลห่อหุ้มอยู่ ต้องมีสองอย่างประกอบกันจึงจะสร้างสภาวะจักรวาลได้

หลักการนี้สามารถใช้อธิบายรูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเจดีย์แบบต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่าเจดีย์แทบทุกประเภททุกแบบมีการออกแบบอย่างมีแบบแผน ไม่ว่าจะเจดีย์จะเป็นรูปทรงกลมหรือสี่เหลี่ยมสามมิติ ล้วนแต่ใช้ระบบสัญลักษณ์เพื่อแทนโครงสร้างจักรวาลอย่างย่อ ให้เห็นเป็นรูปธรรมในรูปของพระสถูปเจดีย์ ดังนั้นภาพของพระสถูปเจดีย์เป็นภาพที่ย่นย่อของจักรวาล โดยองค์ประกอบของพระสถูปเจดีย์ ก็จะแสดงถึงองค์ประกอบของจักรวาลโดยย่อด้วย

ค. การใช้สัญลักษณ์รูปบันไดขึ้นบนองค์พระสถูปเจดีย์แทนการขึ้นสู่สวรรค์ เมื่อพิจารณาให้แผนผังของพระสถูปเป็นโพธิมณฑลที่กำหนดขึ้นโดยพิธีกรรม มีตำแหน่งศูนย์กลางเป็นสำคัญแผ่ขยายปริมาตรออกไปยังทิศทั้ง 4 พระสถูปเจดีย์มีแกนตั้งเป็นแกนที่แสดงระดับชั้นของภพภูมิหรือระดับชั้นของจิต รูปบันไดขึ้นบนองค์พระสถูปเจดีย์อาจถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมการเวียนประทักษิณได้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของการไต่ระดับชั้นของชั้นภูมิ จากพื้นโลกเวียนขึ้นไปสู่ออกเขาพระสุเมรุอันเป็นระดับที่มีเจดีย์จุฬามณีประดิษฐานอยู่

บันไดในพุทธสถานหรือที่เจดีย์มักปรากฏควบคู่อยู่กับพญานาค ตามพุทธประวัติบันไดอาจแสดงถึงการเสด็จลงมาโปรดมนุษย์โลกของพระพุทธเจ้า เมื่อทรงเสด็จกลับลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากแสดงธรรมโปรดพระพุทธรามารดา กล่าวกันว่าบันไดนี้มีพญานาคสองตัวเอาหลังหนุนค้ำเอาไว้ และบันไดอาจแสดงถึงการเชื่อมโยง ระหว่างโลกกับสวรรค์ ระหว่างสังสาระกับนิพพาน ประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงการเวียนประทักษิณ การเดินวนรอบพระเจดีย์ขึ้นไปแสดงถึงการเคลื่อนเข้าสู่ศูนย์กลางและการขึ้นสู่เบื้องบน

9.3.7 การออกแบบพระสถูปเจดีย์ใช้หรรมิกา หรือ บัลลังก์เป็นสัญลักษณ์แทนเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

หรรมิกา หรือบัลลังก์คือ เขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ส่วนบนยอดโดมของพระสถูปเจดีย์ทรงระฆังสมัยสุโขทัย เปรียบได้กับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นอกจากนี้ หรรมิกาหรือบัลลังก์อาจเทียบได้กับแท่นบูชาเทพเจ้า อามลกะในศาสนาพราหมณ์ ในพุทธศาสนา ยอดที่โผล่พ้นหรรมิกาออกมา มี 3 ความหมาย คือ

ก. เสาศานจักรวาล

ข. ฉัตร

ค. ต้นไม้แห่งจักรวาล และบัลลังก์ยังเปรียบเป็นโพธิมณฑลในระดับที่ลึกซึ่งบนยอดพระสุเมรุ

บัลลังก์เป็นจุดที่เชื่อมต่อภพภูมิสำคัญเข้าด้วยกัน บัลลังก์เป็นโพธิมณฑลชั้นสูงที่ปรากฏอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ เป็นโพธิมณฑลที่อยู่ระดับสูงกว่ามณฑลที่ปรากฏอยู่ที่ฝั่งพื้นของพระเจดีย์ นอกจากนี้ หรรมิกาหรือบัลลังก์ยัง เปรียบเป็นสุริยทวาร อันแสดงถึงตำแหน่งของพระอาทิตย์ ซึ่งเปรียบเสมือนประตูไปสู่นิพพาน

9.3.8 การออกแบบพระสถูปเจดีย์ใช้เครื่องบนแทน สัญลักษณ์แสดงการขึ้นสู่เบื้องบนและบรรยากาศจักรวาล

9.3.8.1 แนวคิดเรื่องการขึ้นสู่เบื้องบนเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ในพุทธประวัติ ที่แกนกลางของพระสถูปเจดีย์นั้น มีเส้นแกนจักรวาลเป็นหนทางไปสู่ความหลุดพ้น ความหมายของเส้นแกนจักรวาลนี้ถูกผูกโยงและตกแต่งไว้ด้วยตำนานเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงหนทางไปสู่การตรัสรู้หรือนิพพาน เรื่องราวและตำนานเหล่านี้แฝงไว้ด้วยปรัชญาและคำสอนในศาสนา

ในพุทธประวัติมักกล่าวถึงปาฏิหาริย์ เพื่อแสดงถึงการขึ้นสู่เบื้องบน หากพิจารณาในแนวระนาบ หมายถึง การเคลื่อนเข้าสู่ศูนย์กลางจักรวาล และหากพิจารณาในแนวตั้งหมายถึงการก้าวพ้น

ขอบเขตของจักรวาล เรื่องราวในพุทธประวัติตอนที่แสดงความหมายเช่นนี้ได้แก่ เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ และเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์

เรื่องราวปาฏิหาริย์ในพุทธประวัติต้องการแสดงความหมาย 2 นัย คือ

- ก. แสดงสภาวะเหนือโลก หรือสภาวะที่เป็นโลกุตระ
- ข. แสดงความเป็นอิสระจากสรรพสิ่ง

9.3.8.2 การออกแบบใช้สัญลักษณ์รูปพญานาคและมังกร แทนความหมายการขึ้นสู่เบื้องบน รูปพญานาคมักปรากฏอยู่ที่กรอบซุ้ม อันเป็นสัญลักษณ์แสดงทางที่เชื่อมโยงระหว่างสวรรค์กับโลก และพญานาคยังเป็นสัญลักษณ์แสดงการขึ้นสู่เบื้องบนในพุทธประวัติ เมื่อพญานาคช่วยเหลือพระพุทธเจ้าให้ป่าเพ็ญเพียรทางจิตโดยสะดวก และปกป้องพระพุทธเจ้าตอนเสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ พญานาคชดกายเป็นวงเจ็ดวงให้พระพุทธเจ้านั่งประทับอยู่บน เปรียบเป็นแกนจักรวาลที่ตั้งอยู่ โดยมีพญานาครองรับ นาคจึงเป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่รองรับจักรวาลและพันอยู่รอบแกนจักรวาล ตามตำนานของชาวเอเชีย พญานาคนั้นคนนาคราช ยังเปรียบเป็นพญาแห่งหัวน้ำทั้งปวง ซึ่งนำในภูมิภาคนี้เปรียบเสมือนพลังแห่งชีวิต นาคจึงเป็นผู้พิทักษ์น้ำและพลังแห่งชีวิต หัวน้ำที่พญานาคเป็นหัวน้ำทั้งบนโลกและบนสวรรค์

ในงานพุทธสถานสมัยสุโขทัยบางครั้งอาจใช้รูปมกรหรือมังกรแทนรูปพญานาค เพราะมีรูปร่างคล้าย ๆ กัน และมีเรื่องราวในตำนานใกล้เคียงกัน อาจเป็นเพราะสุโขทัยได้รับอิทธิพลจากจีน

9.3.8.3 การออกแบบใช้สัญลักษณ์รูปหงส์ แทนความหมายการขึ้นสู่เบื้องบน หงส์เป็นพาหนะของพระพรหม อาจมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ หมายถึง ลมหายใจเข้าออก หรือหงส์อาจใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพรหม ผู้เป็นใหญ่เป็นพระผู้สร้างสากลจักรวาลและวัฏจักรของกาลเวลา ในงานสถาปัตยกรรมมีปรากฏรูปหงส์อยู่บ้าง และบางครั้งอาจใช้รูปกิ้งก่าแทนก็ได้

9.3.8.4 การออกแบบใช้สัญลักษณ์รูปกาลมกร แทนความหมายการขึ้นสู่เบื้องบน กาลมกรเป็นสัตว์ที่ผสมผสานระหว่างมังกร และหน้ากาล มีปรากฏให้เห็นมาก่อนในศรีลังกา โดยนาคหรือกระที่ขมูเปรียบเสมือนพลังสองกระแสที่เคลื่อนไหวสวนกัน โดยมีเกียรติมุขเป็นจุดที่พลังทั้งสองกระแสนี้

ไหลมาประจวบกัน ชุมเกียรติมุขนี้ได้แสดงให้เห็นความจริงสองด้าน ด้านหนึ่งคือ การกลืนกิน การทำลาย อีกด้านหนึ่งคือ การสร้างสรรค์น้ำหรือฝนและความอุดมสมบูรณ์

ในตำนานเกียรติมุขเป็นยักษ์ที่เฝ้าประตูวิมานของพระศิวะ บางตำนานว่าเกียรติมุขก็คือ ราหู หรืออาจเป็นพระศิวะในภาคที่ดุร้าย หรือเกียรติมุขอาจหมายถึงพระอาทิตย์เป็นผู้กลืนกินทุกสิ่งและเป็นผู้สร้างทุก ๆ สิ่ง

9.3.3.5 การออกแบบใช้สัญลักษณ์รูปช้าง แทนความหมายการขึ้นสู่เบื้องบน ช้าง เป็นพาหนะของพระอินทร์ รูปช้างที่ปรากฏบนพระสнопเจดีย์จึงมีความสัมพันธ์กับพระอินทร์ อาจหมายถึง ไอราวัด หรือเอราวัดที่เป็นช้างของพระอินทร์ ในตำนานช้างไอราวัดและพี่น้องรวมทั้งหมด 16 เชือก ทำหน้าที่แยกจักรวาลทั้ง 8 ทิศเอาไว้ และช้างยังเกี่ยวข้องกับมหาสมุทรและพญานาค จึงมีรูปช้างเป็นองค์ประกอบของพระสнопเจดีย์บางองค์

9.3.9 แนวคิดการใช้สัญลักษณ์ของยอดพระสнопเจดีย์แสดงภพภูมิชั้นสูง (ฉัตรและปล้องไฉน)

ส่วนยอดเจดีย์ในพุทธศาสนาอาจมีความหมายสืบทอดมาจากฉัตร ฉัตรอาจใช้เป็นเครื่องหมายแทนกษัตริย์หรือเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าในฐานะกษัตริย์ ฉัตรจึงมีหน้าที่สำคัญในการปกป้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

สัญลักษณ์ของยอดพระสнопเจดีย์อาจแทนได้ด้วยต้นไม้เป็นสัญลักษณ์แทนฉัตร โดยกิ่งก้านสาขาของต้นไม้เปรียบกับร่มฉัตรแทนสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ที่ซ้อนกันขึ้นไป ซึ่งความเชื่อเรื่องต้นไม้เป็นสัญลักษณ์แทนจักรวาลมีอยู่ในศาสนาฮินดูด้วย ในศาสนาฮินดูเรียกว่า "ต้นอมลกะ" เป็นต้นไม้ที่มีเทพเจ้าฮินดูประทับอยู่ตามกิ่งก้านสาขาต่าง ๆ

9.3.9.1 ฉัตรและปล้องไฉนเป็นสัญลักษณ์แสดงภพภูมิชั้นสูง ในจักรวาลวิทยาแบบพุทธศาสนา หรือในไตรภูมิ

ตามที่กล่าวมาแล้วคือ พระสถูปเจดีย์เป็นภาพย่อของจักรวาลหรือ ภพภูมิทั้ง 3 ภพภูมิทั้ง 3 ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเป็นคติที่แสดงถึงบุคคลาธิษฐานของสภาวะจิตของมนุษย์ หรือสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ต้องเวียนว่ายตายเกิดตามกฎปฏิจางสมุปบาท แบ่งเป็น 3 ระดับ

1. กามภูมิ คือ ภพภูมิที่สิ่งมีชีวิตตกเป็นทาสของตัณหา
2. รูปภูมิ คือ ภพภูมิที่ผู้อยู่อาศัยเป็นอิสระจากกามกิเลส แต่มีรูปอันเป็นที่พำ
อยู่
3. อรูปภูมิ ภูมิที่ใช้รูป มีภาวะการปรากฏที่ปราศจากรูป แต่ยังคงอยู่ในอำนาจ
ของกฎแห่งกรรม

ในการสร้างพระสถูปเจดีย์มักจะนิยมแสดงสัญลักษณ์เริ่มต้นที่กามภูมิในชั้น มนุษยภูมิ โดยข้าม นรกภูมิ ทั้งหมดไป ไม่แสดงสัญลักษณ์นรกภูมิเพราะถือว่าอยู่ใต้ดิน เริ่มต้นที่มนุษย์ภูมิแสดงผังลงบนพื้นดิน ฐานเรียงซ้อนขึ้นของพระสถูปเจดีย์มักหมายถึง เขาสัตตบริภัณฑ์ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ และรูปทรงโดมหรือรูปทรงระฆังในเจดีย์ทรงระฆัง หมายถึง เขาพระสุเมรุ ธรรมสภาหรือบัลลังก์ในเจดีย์ทรงฉิ่ง หมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บนยอดเขาพระสุเมรุ (สวรรค์ชั้นพระอินทร์ ที่มีเจดีย์จุฬามณีอยู่) ฉัตรและปล้องไฉนแสดงถึงสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป ได้แก่

- ยามาวจรภูมิ เป็นสวรรค์แห่งกาลเวลา
- ดุสิตาภูมิ เป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์
- อนิมมานรดีภูมิ เป็นสวรรค์แห่งการเนรมิต
- ปรนิมมิตรวัตตีภูมิ เป็นสวรรค์แห่งการเนรมิตให้ผู้อื่น
- ปรนิมมิตรวัตตีภูมิ เป็นชั้นภูมิสุดท้ายใน กามภูมิ

นอกจากนี้ฉัตรและปล้องไฉนยังแสดงความหมาย หมายถึงสวรรค์ชั้น รูปภูมิ ค่าย ชั้นรูปภูมิ แบ่งเป็น 4 ระดับชั้นตามระดับฌาน ได้แก่

- ปฐมฌานภูมิ มี 3 ชั้นภูมิย่อย
- ทุติยฌานภูมิ มี 3 ชั้นภูมิย่อย
- ตติยฌานภูมิ มี 3 ชั้นภูมิย่อย

จุดตกผาณภูมิ มี 7 ชั้นภูมิย่อย โดยมี 5 ชั้นภูมิ บนสุดเป็นแดนพิสุทธ มีชั้นภูมิสำคัญคือ อภินิษฐพรหมภูมิ หรือ อภินิษฐสุทธาวาสภูมิ เป็นรูปภูมิชั้นสูงสุด ซึ่งปล้องไฉนชั้นบนสุดหมายถึงชั้นภูมิชั้นนี้ อย่างไรก็ตาม จำนวนปล้องไฉนที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เป็นเพียงสัญลักษณ์แทนจำนวนชั้นของสวรรค์ตามจักรวาลวิทยาแบบพุทธเท่านั้น ดังนั้น จำนวนชั้นของปล้องไฉนจึงไม่เท่ากับจำนวนชั้นภูมิตามที่กล่าว อาจมีมากกว่าหรือน้อยกว่า ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม และสัดส่วนของพระสอุปเจดีย์

ต่อมาจึงเป็นชั้น อรูปภูมิ ไม่มีให้เห็นเป็นรูปธรรมบนฉัตรและปล้องไฉน อรูปภูมิ มี 4 ชั้น ตามระดับชั้นของฉาน ได้แก่

1. อากาसानุญาณภูมิ บรรลุได้จากการปฏิบัติกรรมฐาน ปฏิเสชปรากฏการณ์ทางวัตถุทั้งมวล
2. วิญญาณัญจายตนภูมิ บรรลุได้โดยการปฏิเสชจิตหรือวิญญาณบริสุทธิ์
3. อากิญจัญญายตนภูมิ บรรลุได้โดยการปฏิเสชพื้นที่ว่าง
4. เนวสัญญานาสัญญายตนะ จิตถูกตัดขาดจากความสำนึกและความไร้สำนึก เป็นที่ตั้งของความว่างเปล่าหรือการไร้ปรากฏการณ์เป็นพุทธภูมิอันเป็นอมตะ

9.3.10 แนวคิดเรื่องศูนย์กลางพระสอุปเจดีย์เป็นแกนจักรวาลหรือแกนแห่งความรู้

ในทางพุทธศาสนา แกนจักรวาลคือ แนวแกนแห่งความรู้อันเป็นหนทางที่นำไปสู่นิพพาน แนวแกนจักรวาลจึงถูกนำมาจำลองไว้บนพระสอุปเจดีย์โดยย่อ ในแนวแกนดังมีตำแหน่งสำคัญอยู่ 4 ตำแหน่งเป็นระดับของความรู้ เรียงอยู่บนแกนจักรวาล มี 4 ระดับสำคัญดังนี้

- ก. ตำแหน่งศูนย์กลางที่ระดับพื้นโลก แสดงที่ตั้งโพธิมณฑลที่ระดับพื้นโลก เป็นตำแหน่งที่โลกียะถูกทอดทิ้ง
- ข. ตำแหน่งศูนย์กลางที่ธรรมิกา หรือบัลลังก์ แสดงตำแหน่งโพธิมณฑลบนยอดเขาพระสุเมรุ เป็นตำแหน่งที่ระดับความรู้เปลี่ยนจากกามภูมิไปสู่รูปภูมิ
- ค. ตำแหน่งศูนย์กลางปล้องไฉนชั้นบนสุด แสดงตำแหน่งที่ระดับความรู้เปลี่ยนจากรูปภูมิเป็นอรูปภูมิ
- จ. ตำแหน่งลูกแก้ว เป็นตำแหน่งของอรูปภูมิและเป็นตำแหน่งที่จักรวาลถูกทอดทิ้ง

9.3.1.1 การออกแบบยอดสุดของพระสถูป เป็นสัญลักษณ์หมายถึง ศูนย์ดา

ลูกแก้ว ในความหมายที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธหรือพราหมณ์ อาจหมายถึง ห้วงน้ำเบื้องบนที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ชีวิต เปรียบเสมือนพระธรรมที่หลั่งไหลลงมาจากเบื้องบนเพื่อหล่อเลี้ยงจิตใจของสรรพชีวิตให้ชุ่มชื้นสมบูรณ์ ลูกแก้ว หรือ มณี นั้นเป็นสิ่งที่แสดงตำแหน่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งจิตในระดับตำแหน่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนี้สามารถเข้าถึงคุณลักษณะของพุทธภาวะได้แล้ว

ดังนั้น ลูกแก้ว หมายถึง เป้าหมายของการบำเพ็ญเพียรสูงสุด เพื่อการพ้นทุกข์ และยังหมายถึง ความหลุดพ้น ศูนย์ดา หรือความว่างเปล่า เป็นโพธิปัญญาอันเกิดจากความว่างของจิต

9.4 สรุปข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

จากการศึกษาเรื่องแนวคิดและความเชื่อ ในสมัยสุโขทัย สามารถสรุปรูปแบบการจัดผังคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย ได้ดังนี้ ทั้งนี้ในเจดีย์ประธานหนึ่งองค์สามารถใช้รูปแบบการจัดผังตามคติได้หลายรูปแบบ โดยจัดผังตามคติแต่ละรูปแบบวางซ้อน ๆ กันขึ้นมา

9.4.1 จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์

ตามพระพุทธรูปประวัติ พระพุทธเจ้าตรัสให้วางตำแหน่งเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ทาง 4 แพร่ง หรือสี่แยกเพื่อเป็นที่สักการะบูชาแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป

9.4.2 จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ไปจนถึงทิศทั้ง 8 ตามขนบประเพณีในศาสนา

โดยปรกติเมื่อมีการกล่าวถึงสถานที่ หรือ พื้นที่สำคัญในพุทธศาสนา มักจะอ้างอิงการจัดวางตำแหน่งของสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างนั้น ๆ กับทิศทั้ง 4 หรือทิศทั้ง 8

9.4.3 จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

โดยประดิษฐานพระพุทธรเจ้า 4 องค์สำคัญในทิศทั้ง 4 ได้แก่ พระกุกกุสินระ พระโกนาคมน์ พระกัศสปะ และพระศากยมุนี และยังมีพระเมตไตรย์อยู่ตรงกลาง

9.4.4 จัดฝังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบเจดีย์ ตามคติพระอดีตพุทธเจ้า

มีกล่าวถึงพระอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายในคัมภีร์พุทธวงศ์ เพื่อแสดงถึงบารมีธรรมของพระพุทธรเจ้าที่ทรงบำเพ็ญเพียรมาตั้งแต่อดีตชาติ และทรงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระอดีตพุทธเจ้าทั้ง 24 องค์

9.4.5 จัดฝังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงมีพาหนะเป็นช้างเอราวัณและพี่น้องรวมทั้งหมด 16 เชือกทำหน้าที่แบกจักรวาลทั้ง 8 ทิศเอาไว้ การจัดฝังตามคติความเชื่อแบบนี้ เป็นการสร้างภาพของจักรวาลตามคติให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

9.4.6 จัดฝังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน

หลังจากที่พระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้ได้ต้นศรีมหาโพธิ์ใหญ่ ตำแหน่งศรีมหาโพธิ์ใหญ่เปรียบเป็นเจดีย์ประธาน และตำแหน่งของสัตตมหาสถานอีก 6 แห่งเป็นตำแหน่งของเจดีย์รายโดยรอบ

9.4.7 จัดฝังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงพระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์พำนักอยู่ที่ตำแหน่งศูนย์กลางและทรงมีบริวารอยู่ 32 องค์โดยรอบ

9.4.8 จัดฝังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ

มีตำแหน่งพระอินทร์เป็นประธานอยู่ที่ศูนย์กลาง แต่ลดจำนวนตำแหน่งของบริวารโดยรอบลงเหลือเพียง 16 หรือ 8 ตำแหน่ง

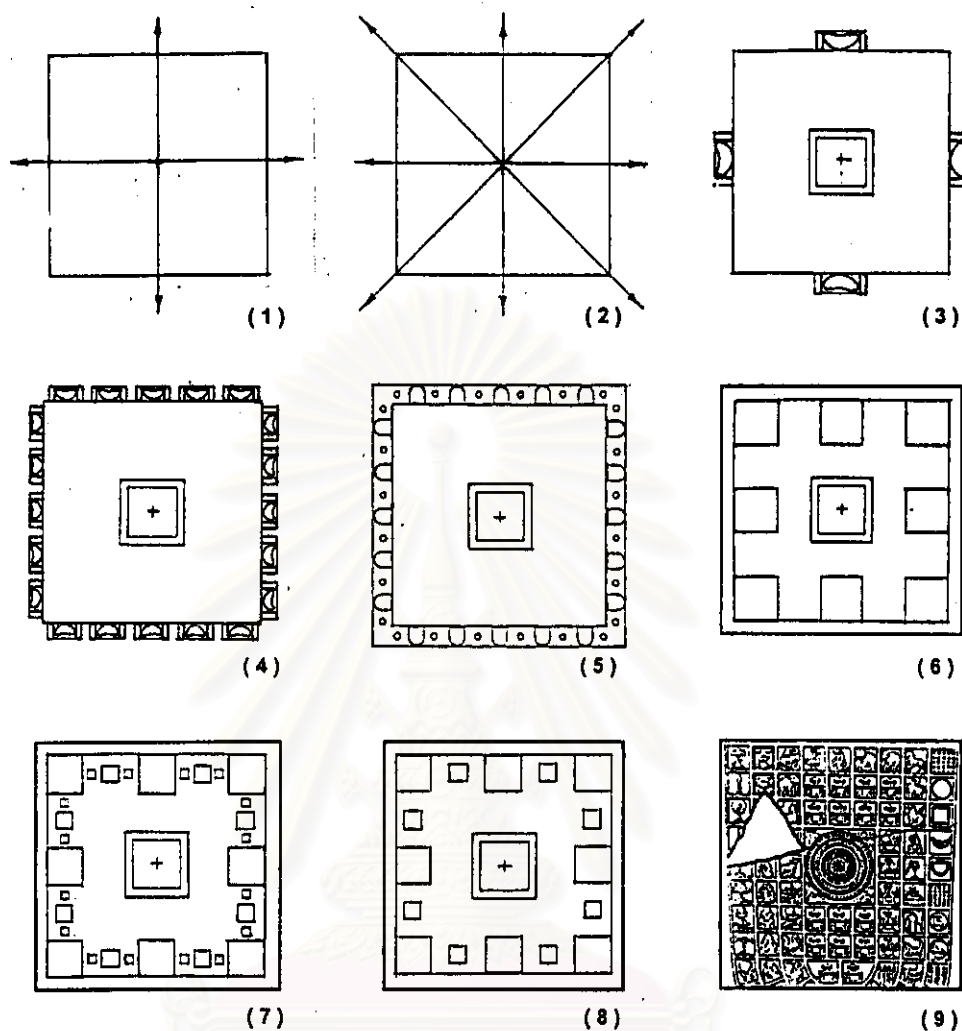
9.4.9 จัดฝังตามการจัดรูปมณฑลนรอยพระพุทธรบาท

ความหมายหนึ่งของรอยพระพุทธรูปที่เป็นภาพจำลองของจักรวาล
 พุทธรูปในแนวราบถูกจัดเรียงอย่างมีระเบียบแสดงชั้นภูมิที่สูงไปยังชั้นภูมิที่ต่ำ
 นอก

รูปมงคลบนรอยพระ
 เรียงจากภายในสู่ภาย

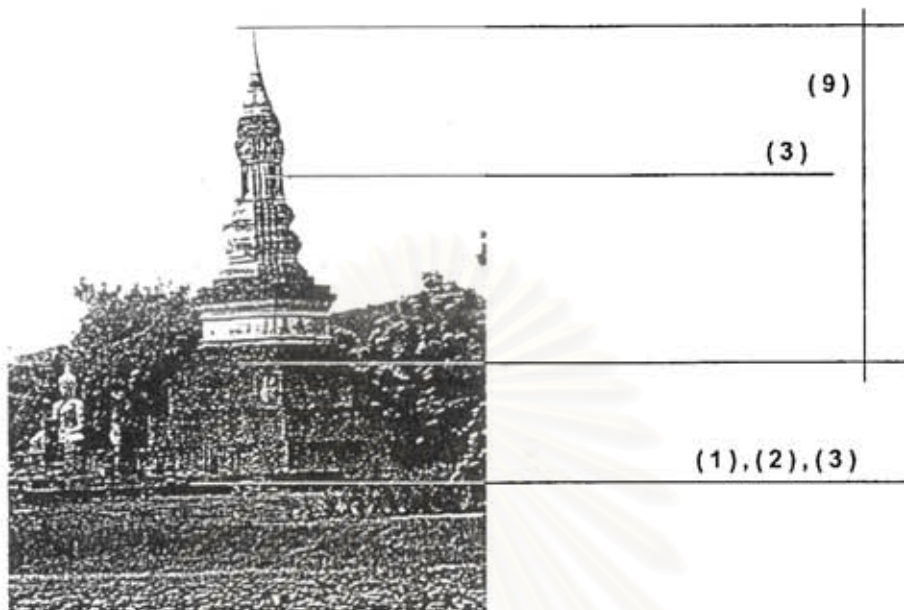
สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 9.10

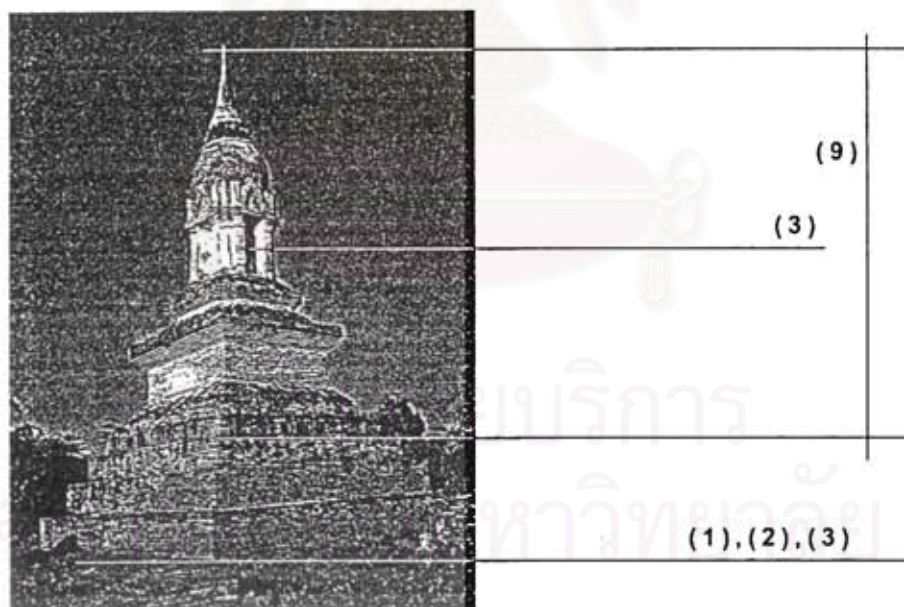
ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลนรอยพระพุทธรบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

ภาพที่ 9.11

การจัดผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบมีช่องซุ้ม วัดตระพังเงิน

ภาพที่ 9.12

การจัดผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบมีช่องซุ้ม วัดอัมมรอบ

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามขนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(6), (7), (8)

(1), (2), (3)

ภาพที่ 9.13

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดมหาธาตุ

(9)

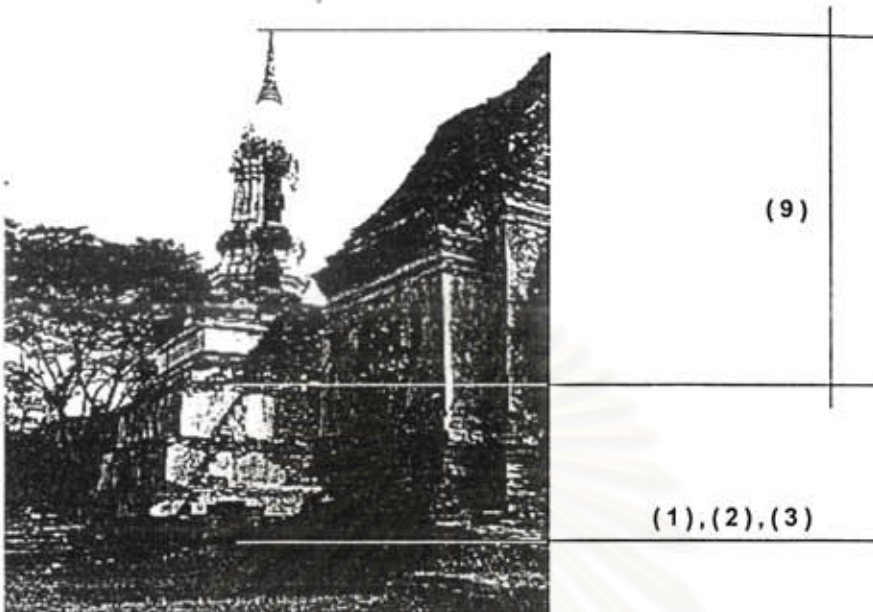
(1), (2), (3), (6), (7), (8)

ภาพที่ 9.14

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดเจดีย์เจ็ดแถว

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธรบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

ภาพที่ 9.15

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ภาพที่ 9.16

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดราหู

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบทประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบวิวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบวิวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอติตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธรูปบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(1),(2)

ภาพที่ 9.17

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดสระศรี

(9)

(1),(2)

ภาพที่ 9.18

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดชนะสงคราม

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนนประเทศในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

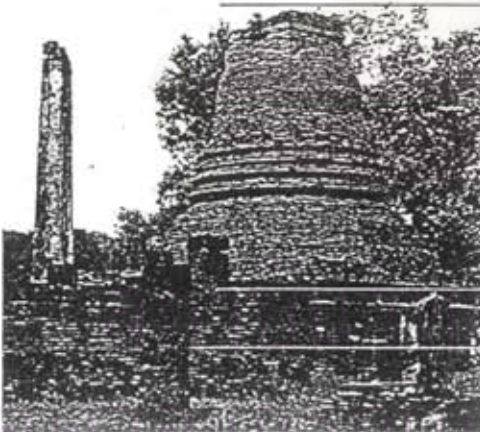
(9)

(1), (2)

(4)

ภาพที่ 9.19

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดเจดีย์งาม

(9)

(1), (2)

ภาพที่ 9.20

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดมังกร

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องลัทธิมหายาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอัครศิษย์	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

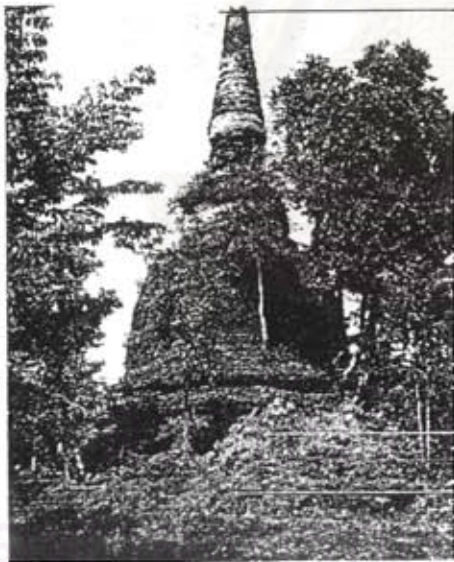

(9)

(1),(2)

ภาพที่ 9.21

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดสุวรรณคีรี

(9)

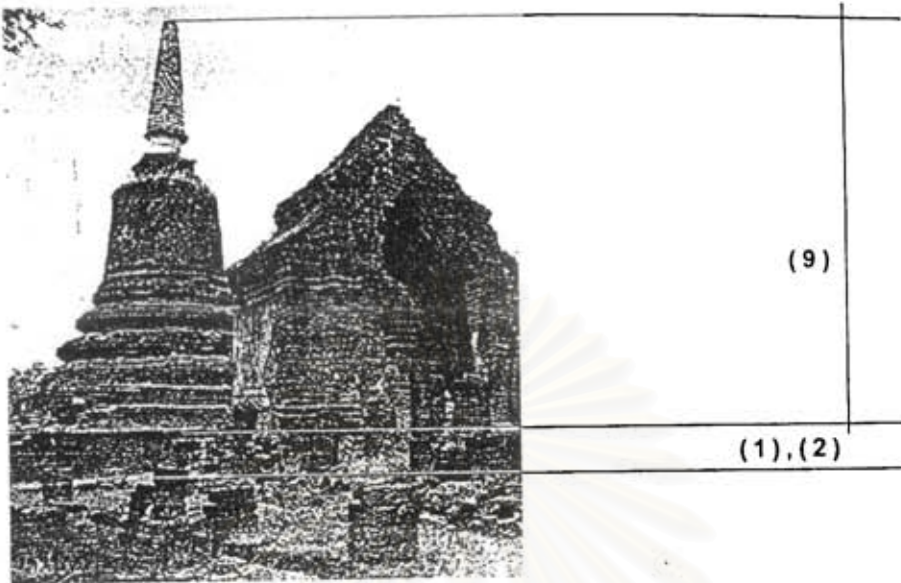
(1),(2)

ภาพที่ 9.22

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดเขาใหญ่

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอติตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

ภาพที่ 9.23

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดสระไข่น้ำ

ภาพที่ 9.24

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดชมชื่น

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบทประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธรบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(1), (2)

ภาพที่ 9.25

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

(9)

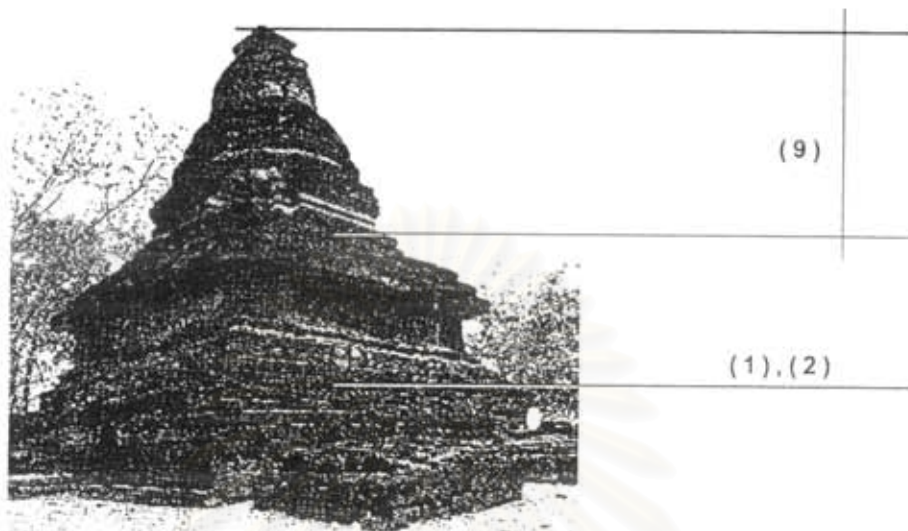
(1), (2)

ภาพที่ 9.26

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดโคกสิงคาราม

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามขนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธรูปบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

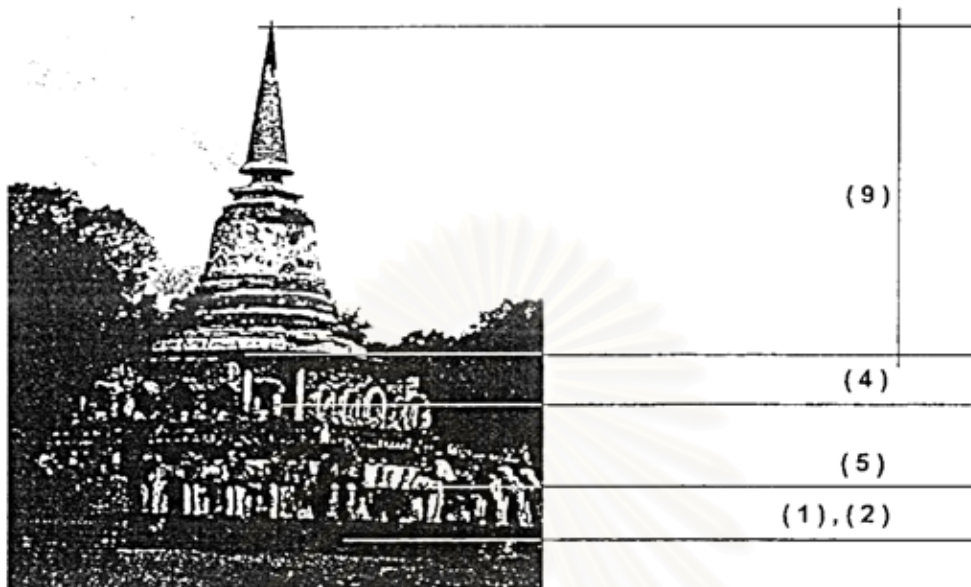
ภาพที่ 9.27

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดเขาพนมเพลิง

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมहाสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(4)

(5)

(1), (2)

ภาพที่ 9.28

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังข้างล้อม วัดข้างล้อม เมืองศรีสัชชนาลัย

(9)

(1), (2), (5)

ภาพที่ 9.29

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังข้างล้อม วัดข้างรอบ

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องลัทธิมหายาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอติตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(5)

(1), (2)

ภาพที่ 9.30

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อม วัดช้างล้อม เมืองสุโขทัย

(9)

(5)

(1), (2), (3)

ภาพที่ 9.31

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังช้างล้อม วัดสรศักดิ์

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามขนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอัครพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมณฑลบนรอยพระพุทธรูปบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(5)

(1). (2)

ภาพที่ 9.32

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังข้างล้อม วัดนางพญา

(9)

(5)

(1). (2). (3). (6)

ภาพที่ 9.33

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังข้างล้อม วัดเจดีย์สี่ห้อง

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบทประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธรูปบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปข้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

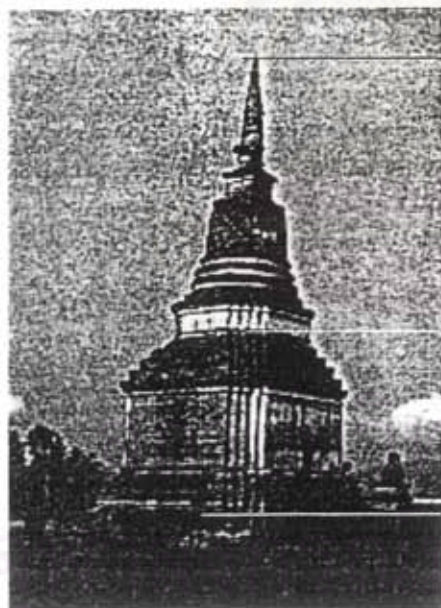

(9)

(1), (2), (3)

ภาพที่ 9.34

การจัดผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูง วัดศรีวิจิตรกัลยาราม

(9)

(1), (2), (3)

ภาพที่ 9.35

การจัดผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูง วัดเจดีย์สูง

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอดีตพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลนรอรยพระพุทธรบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	

(9)

(3)

(1),(2)

ภาพที่ 9.38

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงจอมแห วัดเขาพระบาทน้อย

(9)

(3)

(1),(2)

ภาพที่ 9.37

การจัดชั้นผังเจดีย์ตามคติความเชื่อใน เจดีย์ประธานทรงปราสาท วัดเจดีย์เก่ายอด

ข้อสันนิษฐานรูปแบบการจัดชั้นผังตามคติความเชื่อ ที่ใช้ในการออกแบบเจดีย์ในสมัยสุโขทัย

(1) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามพุทธพจน์	(6) จัดผังตามคติเรื่องสัตตมหาสถาน
(2) จัดผังเจดีย์เน้นทิศทั้ง 4 ตามชนบประเพณีในศาสนา	(7) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร
(3) จัดผังเน้นทิศทั้ง 4 ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	(8) จัดผังตามผังเมืองพระอินทร์และบริวาร โดยย่อ
(4) จัดผังโดยมีพระพุทธรูปหลายองค์รอบตามคติพระอัสติพุทธเจ้า	(9) จัดผังตามการจัดรูปมงคลบนรอยพระพุทธบาท
(5) จัดผังโดยมีรูปช้างล้อม ตามคติในไตรภูมิพระร่วง	